

Broj:73-I/13

PREVENCIJA EKSPLOATACIJE DJECE U JUGOISTOČNOJ EVROPI

EKSPLOATACIJA DJECE NA INTERNETU

Poseban izvještaj Ombudsmana za djecu Republike Srpske

Banja Luka, 2013.

Sadržaj:

I UVOD.....	3
II OVLAŠĆENJA OMBUDSMANA ZA DJECU	4
III CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	5
IV PRAVNI OKVIR	10
1. MEĐUNARODNI PROPISI	10
2. DOMAĆI PROPISI	20
V ANALIZA PRIKUPLJENIH PODATAKA, INFORMACIJA I STAVOVA U SMISLU PREDMETA ISTRAŽIVANJA PUTEM:.....	32
1. IZVJEŠTAJ SA FOKUS GRUPNIH DISKUSIJA ZA DJECU 10-13 GODINA	32
2. IZVJEŠTAJ SA FOKUS GRUPNIH DISKUSIJA ZA DJECU 14-18 GODINA.....	36
3. IZVJEŠTAJ SA FOKUS GRUPNIH DISKUSIJA ZA RODITELJE ADOLESCENATA	40
4. IZVJEŠTAJ SA FOKUS GRUPNIH DISKUSIJA ZA PROFESIONALCE IZ NADLEŽNIH VLADINIH INSTITUCIJA I USTANOVA	44
5. DUBINSKI INTERVJU O EKSPLOATACIJI DJECE NA INTERNETU	47
6. ANALIZA UPITNIKA POPUNJENIH OD STRANE MUP-A	48
7. ANALIZA UPITNIKA POPUNJENIH OD STRANE PREDSTAVNIKA KOMUNIKACIONIH KOMPANIJA	50
8. ANALIZA PRAĆENJA MEDIJSKIH SADRŽAJA OBJAVLJENIH U ŠTAMPANIM MEDIJIMA ...	53
VI ZAKLJUČAK	55
VII PREPORUKE.....	62

I UVOD

UN Konvencija o pravima djeteta jedinstven je međunarodni dokument u zaštiti prava i interesa djece. Posebnost Konvencije, u odnosu na brojne dokumente o ljudskim pravima uopšte, ogleda se u činjenici da jednim dokumentom uspostavlja sva prava za svako dijete, da sva prava uspostavlja kao jednako važna i osnovna i da među njima nema hijerarhije po njihovoj važnosti.

Jedno od prava garantovanih Konvencijom je pravo djeteta na zaštitu od svakog oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja. Istovremeno sa različitim oblicima nasilja nad djecom u realnm okruženja, sve su glasnija upozorenja o različitim oblicima nasilja i zlostavljanja djece putem infomaciono komunikacionih tehnologija.

U okviru Mreže ombudsmana za djecu Jugoistočne Evrope - CRONSSE, a uz podršku Save the Children International u sjeverozapadnom Balkanu, Ombudsman za djecu Republike Srpske, zajedno sa institucijama ombudsmana Vojvodine i Crne Gore realizovao je zajednički program: „Ekonomska eksploatacija djece“, a u okviru Programa i projekat: „Eksploatacija djece na internetu u Republici Srpskoj“.

Da bi se problem rizika korištenja informacionih i komunikacionih tehnologija sagledao i našla rješenja koja obezbjeđuju što viši stepen sigurnosti djece pri korištenju moderne komunikacione tehnologije potrebno je prvo izvršiti kvalitetnu analizu trenutnog stanja u ovoj oblasti, kako u smislu domaćeg i međunarodnog zakonodavstva u ovoj oblasti, tako i stvarno stanje u praksi.

Na žalost, danas nema pouzdanih podataka o prisutnosti pojave nasilja među djecom i nad djecom koje je omogućeno razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija.

Ovim istraživanjem trebalo bi doći do odgovora na brojna pitanja, između ostalog kakvi su stavovi, svijest i znanja djece, i njihovih roditelja u ovoj oblasti, kakve mjere preduzimaju nadležni organi i komunikacione kompanije s ciljem zaštite djece od zloupotrebe i zlostavljanja putem informaciono-komunikacionih tehnologija, koji su to sadržaji koji djecu mogu povrijediti i ugroziti na internetu, koje su mjere prevencije, kakva je saradnja nadležnih institucija i kako oni vide rješavanje ovog pitanja.

Kako je za ostvarivanje svakog prava djeteta neophodan multidisciplinarn pristup, tako je i za realno sagledavanje prisutnosti pojave koja dovodi do povrede prava djece te u traženju najboljih rješenja u prevazilaženju postojećeg stanja neophodan multidisciplinarn pristup.

Rezultati istraživanja treba da ukažu da li i koje dijelove sistema i u kom pravcu treba jačati, kako bi se osigurala zaštita djece od bilo kog oblika nasilja, zlostavljanja i iskorištavanja putem informaciono komunikacionih tehnologija.

II OVLAŠĆENJA OMBUDSMANA ZA DJECU

Ovlašćenja Ombudsmana za djecu¹ zakonom su jasno utvrđena. U obavljanju poslova iz svoje nadležnosti Ombudsman za djecu postupa u okviru Ustava, zakona i drugih propisa i opštih akata, kao i međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava, rukovodeći se načelom pravičnosti i morala.²

Ombudsman za djecu:

- prati usklađenost zakona i drugih propisa u Republici Srpskoj, koji se odnose na zaštitu prava djece, s odredbama Ustava Republike Srpske, UN Konvencije o pravima djeteta i drugih međunarodnih dokumenata koji se odnose na zaštitu prava i interesa djeteta,
- prati primjenu svih propisa koji se odnose na zaštitu prava i interesa djece,
- prati povrede prava i interesa djeteta,
- predlaže preduzimanje mjera za zaštitu i promociju prava djeteta, kao i za sprečavanje štetnih postupanja koja ugrožavaju prava i interese djeteta.³

Ombudsman za djecu ovlašten je da Vladi, odnosno Narodnoj skupštini podnese inicijativu za izmjenu ili dopunu zakona i drugih propisa i opštih akata, odnosno da u postupku pripreme propisa daje mišljenje Vladi i Narodnoj skupštini na prijedloge zakona i drugih propisa, ako se njima uređuju pitanja koja su od značaja za zaštitu prava djece.⁴

U obavljanju poslova iz svoje nadležnosti Ombudsman za djecu je ovlašten da organima državne uprave, organima, odnosno, službama jedinica lokalne samouprave, kao i drugim pravnim i fizičkim licima koji obavljaju poslove u vezi sa djetetom, predlaže preduzimanje mjera za sprečavanje štetnih postupanja koja ugrožavaju njihova prava i interese, da upozori na nepravilnosti, te da zahtijeva da dobije izvještaje o preduzetim mjerama.⁵

Ombudsman za djecu ima pravo uvida u način ostvarivanja brige o djeci koja su privremeno, na osnovu odluke nadležnog organa, smještena kod pravnih i fizičkih lica, uključujući i pravo pristupa prostorijama u kojima se dijete nalazi, kao i pravo nesmetanog pristupa zavodima za izvršenje sankcija i drugim mjestima na kojima se nalazi dijete koje je lišeno slobode.⁶

Ombudsman za djecu može zatražiti pomoć stručnih ili specijalizovanih ustanova u čiju djelatnost spadaju zaštita i briga za razvoj i ostvarivanje prava djeteta.

Ustanove iz stava 1. ovog člana dužne su Ombudsmanu za djecu pružiti traženu pomoć u primjerenom roku.⁷

¹ Zakon o Ombudsmanu za djecu, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 103/08, 70/12

² Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 3

³ Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 5.

⁴ Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 7.

⁵ Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 9.

⁶ Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 10.

⁷ Zakon o Ombudsmanu za djecu, član 13.

III CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

a) Cilj istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je prikupljanje podataka i saznanja o stavovima, iskustvima i svijesti djece o rizicima korišćenja informaciono komunikacionih tehnologija, i podataka relevantnih aktera društva koji mogu i utiču na minimiziranje opasnosti koje djecu vrebaju njihovim korišćenjem, kao i senzibilizacija kako odgovornih tijela, institucija i organa, tako i najšire javnosti o ovoj pojavi, kako bi se stvorili preduslovi da se problem aktuelizuje i da se ubrza njegovo rješavanje u interesu sve djece koja su žrtve ovakvog zlostavljanja i koja su svakodnevno izložena riziku da to postanu.

Ovaj opšti cilj postiže se kroz specifične ciljeve:

Cilj 1: Analiza nivoa svijesti djece 10-18 godina i njihovih roditelja o rizicima prilikom korišćenja informacionih i komunikacionih tehnologija

Cilj 2: Analiza kapaciteta i povezanosti nadležnih institucija, razumijevanja pojma eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija i mehanizama zaštite

Cilj 3: Analiza kapaciteta i potreba aktera iz civilnog društva koji su uključeni u borbu protiv eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija

Cilj 4: Analiza mehanizama zaštite djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija iz perspektive pružaoca usluga

Cilj 5: Analiza prijavljenih slučajeva u vezi sa eksploatacijom djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija

Cilj 6: Analiza medijske zastupljenosti teme eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija kroz pregled ključnih riječi u praćenim štampanim medijima

Cilj 7: Analiza međunarodnog i domaćeg pravnog okvira u oblasti zaštite djece putem informaciono komunikacionih tehnologija

Cilj 8: Preporuke

b) Metodologija istraživanja

Predmetno istraživanje je fokusirano na fenomen eksploatacije djece putem informaciono komunikacionih tehnologija u Republici Srpskoj i provedeno je u periodu 01.11.2012. do 15.02.2013. godine.

Istraživanje je bazirano na nekoliko metoda:

1. Identifikacija i analiza pravnog okvira – međunarodnog i nacionalnog

2. Prikupljanje relevantnih podataka, informacija i stavova u smislu predmeta istraživanja putem:

2.1 Fokus grupnih diskusija:

- a) sa djecom starosne dobi 10 do 18 godina
- b) sa roditeljima adolescenata
- c) sa profesionalcima koji imaju mandat da postupaju u slučajevima eksploatacije djece putem informaciono komunikacionih tehnologija

2.2 Dubinskog intervjua sa predstavnikom nevladinog sektora

2.3 Upitnika za:

- a) nadležno ministarstvo (Ministarstvo unutrašnjih poslova)
- b) predstavnika komunikacionih kompanija (pružaoca usluga)

2.4 Press clippinga (pregled objavljenih naslova i članaka po ključnim riječima)

3. Interpretacija/analiza prikupljenih informacija i podataka

1. Identifikacija i analiza pravnog okvira

Izvršena je identifikacija i analiza:

- Međunarodnog pravnog okvira i to:
 - UN Konvencija o pravima djeteta,
 - Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji,
 - Evropska konvencija o kibernetičkom kriminalu,
 - Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Savjet Evrope - CETS No201),
 - Konvencija o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece (No.C182 (1999)),
 - UN Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala,
 - Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala,
 - Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope R(91)11 o seksualnom iskorištavanju, pornografiji i prostituciji i trgovini djecom i omladinom,
 - Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope o seksualnom iskorištavanju djece,
 - Preporuka (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja,
 - Rezolucija 1307(2002) o seksualnom iskorištavanju djece,

- Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima,
 - Evropska konvencija o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja (1983.g.),
 - Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda,
 - Ostali međunarodni dokumenti koji se odnose na borbu protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece, a naročito trgovinom ljudima.
- Nacionalnog pravnog okvira i to:
 - Ustav Bosne i Hercegovine i Ustav Republike Srpske,
 - Zakon o Ombudsmanu za djecu,
 - Zakon o komunikacijama,
 - Pravilo o obavljanju djelatnosti davaoca pristupu internetu (60/2012)
 - Zakon o zaštiti ličnih podataka,
 - Krivični zakon Bosne i Hercegovine,
 - Krivični zakon Republike Srpske,
 - Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske,
 - Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske,
 - Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju,
 - Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju,
 - Protokol o postupanju u slučaju vršnjačkog nasilja,
 - Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece,
 - Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2011-2014.

2. Prikupljanje relevantnih podataka, informacija i stavova u smislu predmeta istraživanja

2.1 Fokus grupne diskusije

a) Fokus grupne diskusije za djecu 10-18 godina

Za potrebe istraživanja održano je ukupno 10 fokus grupnih diskusija, po 5 sa djecom starosne dobi 10 do 13 godina i starosne dobi 14 do 18 godina, kojima je obuhvaćeno ukupno 102 djece, po 51 za svaku uzrasnu dob. Pri tome je broj djevojčica i dječaka podjednak.

U interaktivnim diskusijama, baziranim na unaprijed pripremljenim setovima pitanja za navedeni uzrast djece, (10 za djecu 10-13 godina i 12 pitanja za djecu 14-18 godina), kojima

je cilj analiza svijesti djece ovog uzrasta o rizicima korišćenja informaciono komunikacionih tehnologija (interneta, mobilnih telefona), identifikovani su stavovi djece o ključnim pitanjima i situacijama u kojima se mogu naći korištenjem interneta, između ostalog stavovi o iznošenju ličnih podataka, dogovora s roditeljima o pravilima korištenja interneta i mobilnih telefona.

Uzorak je obuhvatio djecu od 10 do 13 godina iz osnovnih škola i to s područja Banje Luke, dobojske regije (Doboj i Ugljevik) i jednu iz istočnog dijela Republike Srpske (Foča) i djecu 14 do 18 godina i to: dvije srednje škole sa banjalučke regije (Banja Luka i Prnjavor), dvije srednje škole sa dobojske regije (Bijeljina i Doboj) i jednu srednju školu iz istočnog dijela (Foča).

b) Fokus grupne diskusije sa roditeljima adolescenata

Održane su 4 fokus grupne diskusije, kojima je obuhvaćeno 40 roditelja, 29 ženskog i 11 muškog pola.

U diskusiji s roditeljima, baziranoj na pripremljenom setu pitanja (ukupno 12 pitanja), kojima je cilj analiza svijesti roditelja o opasnostima kojima mogu biti izložena njihova djece pri korišćenju interneta i mobilnih telefona i spremnosti da primjenjuju određene mjere zaštite u tom smislu, došlo se do saznanja koliko su roditelji upoznati sa pojmovima u vezi sa ovom oblašću i koliko su upoznati sa sadržajima na internetu koje njihova djeca prate, kao i o spremnosti roditelja da primjene neki vid kontrole.

U fokus grupnim diskusijama učestvovali su roditelji iz dvije škole s banjalučkog područja i dvije škole s dobojske regije.

c) Fokus grupne diskusije sa profesionalcima koji imaju mandat da postupaju u slučajevima eksploatacije djece putem informaciono komunikacionih tehnologija

Održane su četiri fokus grupne diskusije, kojima je obuhvaćeno ukupno 36 profesionalaca: predstavnici Centara za socijalni rad, Centara javne bezbjednosti, osnovnih škola, srednjih škola, osnovnih sudova, okružnih sudova, okružnih tužilaštava, nevladinih organizacija, s ciljem analize kapaciteta i povezanosti nadležnih institucija i razumijevanje pojma eksploatacije djece putem informaciono komunikacionih tehnologija. Učesnici fokus grupnih diskusija bili su iz reda sudija, socijalnih radnika, psihologa, pedagoga, profesora informatike, kriminalističkih inspektora, pravnika, profesora razredne nastave.

Fokus grupne diskusije bazirane su na setu pitanja (ukupno 11 pitanja), i dale su pregled poznavanja samog pojma ove vrste eksploatacije, kao i nivoa povezanosti institucija koje imaju mandat zaštite djece u ovoj oblasti. Fokus grupne diskusije održane su u Banjaluci, Doboju, Bijeljini i Istočnom Sarajevu.

Sve fokus grupne diskusije održane su u periodu novembar-decembar 2012. godine.

2.2 Dubinski intervju sa predstavnikom nevladinog sektora

Dubinski intervju obavljen je sa predstavnicom nevladine organizacije „Zdravo da ste“ u Banjaluci, s ciljem analize kapaciteta i potreba aktera iz civilnog društva koji su uključeni u borbu protiv eksploatacije djece putem informaciono komunikacionih tehnologija. Intervju je obavljen „uživo“, a bazirao se na setu od 21 pitanja.

2.3. Prikupljanje podataka putem upitnika

a) Upitnik za nadležno ministarstvo (Ministarstvo unutrašnjih poslova)

Upitnik za Ministarstvo unutrašnjih poslova sadrži 12 pitanja, a cilj ove metode je analiza obima prijavljenih slučajeva u vezi sa eksploatacijom djece putem informaciono komunikacionih tehnologija.

b) Upitnik za komunikacione kompanije (pružaoce usluga interneta)

Upitnik koji sadrži 11 pitanja, upućen je predstavnicima četiri operatera na području Republike Srpske i to: Telekomunikacije RS A.D. (m:tel), Dasto Semtel-zona, Lanaco i Elta kabel. U anketi je učestvovalo 11 ispitanika razne starosne dobi, sa visokom i srednjom stručnom spremom koji se svakodnevno susreću sa pitanjima iz ove oblasti. Cilj ove metode je analiza mehanizama zaštite djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija iz perspektive pružaoca usluga interneta.

2.4 Press clipping

Metoda press clippinga, odnosno, praćenje medija imala je za cilj analizu zastupljenosti teme eksploatacije djece putem informaciono komunikacionih tehnologija kroz pregled štampanih medija za ključne riječi:

- Eksploatacija djece na internetu i putem mobilnih telefona
- Facebook
- Cyber-bulling
- Zlostavljanje djece na internetu i putem mobilnih telefona

Praćenje štampanih medija obavljeno je u periodu 15.11.2012. do 15.12.2012. godine.

Uslugu press clippinga obavila je medijska kuća Media plan institut Sarajevo.

Ombudsman za djecu Republike Srpske u svom radu ostvaruje saradnju sa stručnjacima iz raznih oblasti, te je za potrebe prikupljanja relevantnih podataka, informacija i stavova u smislu predmeta ovog istraživanja sarađivao sa:

mr Sanja Sumonja, Milka Stević, Aleksandra Tolj, doc.dr Tamara Pribišev-Beleslin, dipl.ing. Ljubica Predić i prof. dr Tatjana Duronjić.

IV PRAVNI OKVIR

1. MEĐUNARODNI PROPISI

UN Konvencija o pravima djeteta⁸

Države članice su prema UN Konvenciji o pravima djeteta, između ostalog, obavezne na preduzimanje svih odgovarajućih zakonodavnih, administrativnih, socijalnih i obrazovnih mjera radi zaštite djeteta od fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotreba, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok je na brizi kod roditelja, zakonitih staratelja ili nekog drugog lica kome je povjerena briga o djetetu.

Takve zaštitne mjere treba da obuhvate, po potrebi, efikasne postupke za ustanovljavanje socijalnih programa za obezbjeđenje podrške neophodne djetetu i onima kojima je povjerena briga o djetetu, kao i ostale oblike sprečavanja, utvrđivanja, prijavljivanja, prosljeđivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva ovdje navedenog zlostavljanja djeteta i, po potrebi, obraćanja sudu.⁹

Države članice se obavezuju da zaštite dijete od svih oblika seksualnog izrabljivanja i seksualne zloupotrebe. U tom cilju, države članice posebno preduzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere za sprečavanje:

- navođenja ili prisiljavanja djeteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima;
- eksploatatorskog korištenja djece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama;
- eksploatatorskog korištenja djece u pornografskim predstavama i časopisima.¹⁰

Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mjere za bolji fizički i psihički oporavak i socijalnu reintegraciju djeteta koje je žrtva nekog oblika zanemarivanja, eksploatacije, zloupotrebe, mučenja ili nekog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili oružanih sukoba. Takav oporavak i reintegracija se odvijaju u sredini koja podstiče zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo djeteta.¹¹

U svim aktivnostima koje se tiču djece od primarnog značaja su interesi djeteta bez obzira na to da li ih sprovede javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tijela.

⁸Usvojena na Generalnoj skupštini UN 1989.godine (44/25 od 20.11.1989). Bosna i Hercegovina je preuzela UN Konvenciju o pravima djeteta notifikacijom o sukcesiji („Službeni list RBiH“, broj: 25/93).

⁹UN Konvencija o pravima djeteta, član 19.

¹⁰UN Konvencija o pravima djeteta, član 34.

¹¹UN Konvencija o pravima djeteta, član 39.

Države članice se obavezuju da djetetu obezbijede takvu zaštitu i brigu koja je neophodna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonitih staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dijete i preduzimaju u tom cilju sve potrebne zakonodavne i administrativne mjere.

Države članice se staraju da institucije, službe i ustanove koje su odgovorne za brigu ili zaštitu djece budu u skladu sa standardima koje su utvrdili nadležni organi, posebno u oblasti sigurnosti i zdravlja i broju i podobnosti osoblja, kao i stručnog nadzora.¹²

Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji¹³

Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji zabranjuje prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju¹⁴, smatrajući da UN Konvencija o pravima djeteta priznaje pravo djeteta da bude zaštićeno od ekonomske eksploatacije i od obavljanja svakog posla koji bi mogao biti opasan ili bi mogao ometati obrazovanje djeteta ili bi mogao biti štetan po zdravlje djeteta ili fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj djeteta uz zabrinutost zbog sve dostupnije dječije pornografije na Internetu i drugim savremenim tehnologijama, a podsjećajući na Međunarodnu konferenciju o borbi protiv dječije pornografije na Internetu (Beč, 1999. godine), i naročito, na njene zaključke koji pozivaju svjetsku zajednicu na inkriminisanje proizvodnje, distribucije, izvoza, prenošenja, uvoza, svjesnog posjedovanja i reklamiranja dječije pornografije i naglašavajući značaj tješnje saradnje i partnerstva između vlada i Internet industrije.

Između ostalog, u članu 3. stav 1. ovog Protokola definisano je da će svaka država ugovornica obezbijediti, kao minimum, da određene radnje i delatnosti budu u punoj mjeri obuhvaćeni njenim krivičnim zakonom, bez obzira da li su takva djela izvršena u zemlji ili transnacionalno, odnosno na individualnoj ili organizovanoj osnovi:

- b) Nuđenje, dobijanje, nabavljanje ili obezbjeđivanje djeteta za potrebe dječije prostitucije kao što je definisano u članu 2;
- c) Proizvodnja, distribucija, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaja ili posredovanje, u gornje svrhe, dječije pornografije kao što je definisano u članu 2."

Evropska konvencija o kibernetičkom kriminalu¹⁵

U smislu ove Konvencije, izraz:

- a) "kompjuterski sistem" označava svaki uređaj ili skup uređaja međusobno povezanih, koji osigurava ili čiji jedan ili više elemenata osiguravaju, prilikom izvršenja nekog programa, automatiziranu obradu podataka;

¹² UN Konvencija o pravima djeteta, član 3.

¹³ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, Međunarodni ugovori, broj: 5/02.

¹⁴ Fakultativni Protokol, član 1.

¹⁵ Savjet Evrope, 2001.godina; „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ , Međunarodni ugovori, broj: 6/06

- b) "kompjuterski podaci" označavaju svako predstavljanje činjenica, informacija i koncepata u formi prilagođenoj za kompjutersku obradu, ubrajajući tu i program koji je takve prirode da kompjuterski sistem vrši svoju funkciju;
- c) "davalac usluge" označava:
- i. svaki javni ili privatni organ koji nudi korisnicima svojih usluga mogućnost komunikacije putem kompjuterskog sistema;
 - ii. svaki drugi organ koji obrađuje ili pohranjuje kompjuterske podatke za tu uslugu komunikacije ili za svoje korisnike;
- d) "promet podataka" označava sve kompjuterske podatke povezane sa komunikacijom i koji dolaze iz jednog kompjuterskog sistema i koje taj kompjuterski sistem proizvodi u svojstvu elementa u lancu komunikacije, označavajući porijeklo, odredište, putanju, vrijeme, datum, veličinu i trajanje komunikacije ili vrstu usluge.¹⁶

Ova Konvencija obavezuje države članice da svojim nacionalnim zakonodavstvom inkriminišu sljedeća ponašanja:

- proizvodnja dječije pornografije u cilju njene difuzije putem kompjuterskog sistema,
- nuđenje ili činjenje dostupnom dječije pornografije putem kompjuterskog sistema,
- distribucija i prenošenje dječije pornografije putem kompjuterskog sistema,
- pribavljanje za sebe ili drugoga dječije pornografije putem kompjuterskog sistema,
- posjedovanje dječije pornografije u kompjuterskom sistemu ili putem čuvanja kompjuterskih podataka.

U smislu ove odredbe, Konvencija kao „maloljetnika“ označava svako lice mlađe od 18 godina, s tim da svaka država članica može postaviti manju granicu starosne dobi, ali ne ispod 16 godina.¹⁷

Dalje, "dječja pornografija" podrazumijeva svaki pornografski materijal koji vizuelno prikazuje:

- a) maloljetnika prilikom eksplicitnog seksualnog odnosa;
- b) osobu koja se pojavljuje kao maloljetnik i koja se upušta u eksplicitni seksualni odnos;
- c) realistične slike koje prikazuju maloljetnika prilikom eksplicitnog seksualnog odnosa.¹⁸

Konvencija o kibernetičkom kriminalu, između ostalog, utvrđuje i opšta načela međunarodne saradnje. Takođe, Konvencija o kibernetičkom kriminalu utvrđuje obavezu za države članice da usvoje potrebne zakonske i druge mjere kako bi se omogućilo gonjenje izvršilaca krivičnih djela protiv tajnosti i dostupnosti kompjuterskih sistema i podataka, pitanja nadležnosti policije i suda, itd.

¹⁶ Konvencija o kibernetičkom kriminalu, član 1.

¹⁷ Konvencija o kibernetičkom kriminalu, član 9.

¹⁸ Konvencija o kibernetičkom kriminalu, član 9. stav 2.

Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Savjet Evrope - CETS No201)¹⁹

Svrha Konvencije, prema članu 1. je:

- a) sprečavanje i borba protiv seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja djece,
- b) zaštita prava djece koja su bili žrtve seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja,
- c) unapređenje nacionalne i međunarodne saradnje u borbi protiv seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja djece.

U članu 9. stav 2. Konvencija utvrđuje obavezu svakoj strani da podstiče privatni sektor, posebno sektor informacijske i komunikacijske tehnologije, turizma i putovanja, te bankovni i finansijski sektor, kao i civilno društvo, na učešću u izradi i sprovođenju politika za sprečavanje seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja djece, te na sprovođenje unutrašnjih pravila donesenih putem samoregulatornih ili drugih regulatornih mjera.

Strane su obavezne preduzeti potrebne zakonske i druge mjere za podsticanje i podršku informacionih usluga, kao što su: SOS telefoni ili SOS internet stranice, koje će pružati savjete korisnicima, uz poštivanje njihove povjerljivosti i anonimnosti.²⁰

Konvencija članom 19. uređuje pitanja koja se odnose na krivična djela u vezi dječije prostitucije, tako da će države preduzeti sve zakonske i druge mjere da se inkriminišu sljedeća namjerna ponašanja:

- a) regrutovanje djeteta za prostituciju ili navođenje djeteta da učestvuje u prostituciji;
- b) prisiljavanje djeteta na prostituciju ili ostvarivanje zarade od nekog drugog vida iskorištavanja djeteta u takve svrhe;
- c) korištenje usluga dječije prostitucije.

U smislu ove odredbe, pojam „dječija prostitucija“ podrazumijeva samu činjenicu korištenja djeteta za seksualne aktivnosti za koje se kao naknada daje ili se obećava novac ili neki drugi vid nadoknade ili uzvratanja, bez obzira na to da li je ta isplata, obećanje ili uzvratanje i dato, odnosno, učinjeno samom djetetu ili trećem licu.

Krivična djela u vezi dječije pornografije²¹ - Konvencija utvrđuje da će svaka strana preduzeti sve zakonske i druge mjere da se inkriminišu sljedeća namjerna ponašanja:

- a) proizvodnja dječije pornografije;
- b) nuđenje ili činjenje dostupnim dječije pornografije;
- c) distribucija ili prenošenje dječije pornografije;

¹⁹ Savjet Evrope, 2007. godina. „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, Međunarodni ugovori, broj: 11/12

²⁰ Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, član 13.

²¹ Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, član 20.

- d) nabavljanje dječije pornografije za sebe ili drugoga;
- e) posjedovanje dječije pornografije;
- f) svjesno pribavljanje pristupa dječijoj pornografiji kroz informacijske i komunikacijske tehnologije.

Konvencija traži od strana da se nacionalnim zakonodavstvom inkriminišu i djela koja se odnose na učešće djeteta u pornografskim nastupima.²²

Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mjere kojim će inkriminisati namjerno navođenje, u seksualne svrhe, djeteta koje još nije u zakonom određenom uzrastu, da bude svjedok seksualnog zlostavljanja ili seksualnih aktivnosti, čak i ukoliko ono samo ne učestvuje u tome.²³

U skladu sa ovom konvencijom, svaka država će obezbijediti mjere da krivični postupak bude sproveden u najboljem interesu djeteta, kao hitan i bez nepotrebnog odlaganja i da usvoji zaštitnički pristup djeci – žrtvama, a ne da sam krivični postupak još više oteža djetetu pretrpljenu traumu.

Konvencija o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece (No.C182 (1999))²⁴

Konvencija obavezuje svaku državu članicu da preduzme trenutne i efektivne mjere u cilju zabrane i iskorijenjivanja rada djece". Konvencija definiše dijete kao lice mlađe od 18 godina.

U svrhu ove Konvencije izraz "najgori oblici dječijeg rada" obuhvata:

- a) sve vrste ropstva ili ropstvu slične prakse, kao što je prodaja djece i trgovina djecom, dužničko ropstvo i kmetstvo, te prisilni ili obvezni rad, uključujući prisilno ili obavezno regrutovanje djece za njihovo korištenje u oružanim sukobima;
- b) korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za prostituciju, proizvodnju pornografskog materijala ili pornografske priredbe;
- c) korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za nezakonite djelatnosti, a posebno za proizvodnju droge i trgovinu drogom na način definisan odgovarajućim međunarodnim ugovorima;
- d) rad koji bi, zbog svoje prirode i okolnosti u kojima se obavlja, mogao štetiti zdravlju, sigurnosti i moralu djece.²⁵

Svaka članica mora, nakon savjetovanja s organizacijama poslodavaca i radnika, uspostaviti ili odrediti odgovarajuće mehanizme za praćenje sprovođenja odredbi kojima se osigurava primjena ove Konvencije i kao prioritetni zadatak, osmisliti i sprovoditi programe djelovanja kako bi ukinula najgore oblike dječjeg rada.

²² Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, član 21.

²³ Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, član 22.

²⁴ Međunarodna organizacija rada (ILO), 1999.godine; „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, Međunarodni ugovori, broj: 3/01.

²⁵ Konvencija o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece, član 3.

Svaka članica ove Konvencije mora, uzimajući u obzir važnost obrazovanja u ukidanju dječjeg rada, preduzeti djelotvorne i vremenski određene mjere kako bi:

- a) spriječila angažovanje djece na najgorim oblicima dječjeg rada;
- b) osigurala potrebnu i primjerenu direktnu pomoć za udaljenje djece s najgorih oblika dječjeg rada i njihovu rehabilitaciju i integraciju u društvo;
- c) osigurala pristup besplatnom osnovnom obrazovanju i, gdje god je to moguće i primjereno, i profesionalnu obuku svoj djeci udaljenoj s najgorih oblika dječjeg rada;
- d) identifikovala posebno ugroženu djecu i stupila u direktan kontakt s njima;
- e) uzela u obzir posebne okolnosti u kojima se nalaze djevojčice.

Svaka članica ove Konvencije mora odrediti nadležno tijelo odgovorno za sprovođenje odredaba kojima se osigurava primjena ove Konvencije.

UN Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala²⁶

Osnovni cilj ovog međunarodnog dokumenta je da predviđenim mjerama poveća efikasnost u borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i to naročito u oblasti trgovine ljudima, s posebnim naglaskom na djecu.

U duhu ove Konvencije, krivično djelo je po prirodi transnacionalno ako je:

- a) učinjeno u više država;
- b) učinjeno u jednoj državi, ali je veći dio priprema, planiranja, rukovođenja ili kontrole obavljen u nekoj drugoj državi;
- c) učinjeno u jednoj državi, ali je u njega uključena grupa za organizovani kriminal koja se bavi kriminalnim aktivnostima u više država; ili
- d) učinjeno u jednoj državi, ali su bitne posljedice nastupile u nekoj drugoj državi.

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala²⁷

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom (u daljem tekstu: *Protokol iz Palerma*) se primjenjuje na sprečavanje, istragu i gonjenje izvršilaca krivičnih djela utvrđenih ovim protokolom u slučajevima u kojima su ta krivična djela po svojoj prirodi međunarodna i uključuju neku grupu za organizovani kriminal, kao i na zaštitu žrtava tih krivičnih djela.²⁸

²⁶ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, Međunarodni ugovori, broj: 3/02.

²⁷ Palermo, 13.12.2000.godine; Ratifikovano u Bosni i Hercegovini 05.02.2002. godine; „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, Međunarodni ugovori“, broj: 3/02.

²⁸ Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, član 4.

Cilj ovog protokola je prevencija i borba protiv trgovine ljudima, uz posebnu pažnju prema ženama i djeci, zaštita i pomoć žrtvama takve trgovine uz puno poštivanje njihovih ljudskih prava, te unapređenje saradnje među državama potpisnicama.

Protokol iz Palerma, između ostalog, daje definiciju „trgovine ljudima“ i istim je svaka država potpisnica prihvatila obavezu da usvoji zakonska rješenja kojima će propisati „Trgovinu ljudima“ kao krivično djelo; da će uvesti kažnjavanje i za pokušaj ovog djela; te propisati krivičnu odgovornost saučesnika, kao i krivičnu odgovornost lica koja organizuju ili naređuju drugim licima da izvrše krivično djelo „Trgovine ljudima“.²⁹

Naročito je važno u kontekstu ovog istraživanja navesti da, u skladu sa ovim protokolom, država potpisnica treba uzeti u obzir godine starosti, pol i posebne potrebe žrtava trgovine ljudima, a posebno specijalne potrebe djece, uključujući i odgovarajući smještaj, obrazovanje i brigu o njima.

Protokol iz Palerma obavezuje države potpisnice da uspostave sveobuhvatne politike i programe u cilju sprečavanja trgovine ljudima i preduzimaju takve mjere zaštite žrtava, posebno žena i djece, kojima se otklanja mogućnost njihovog ponovnog povratka u trgovinu ljudima.

Država potpisnica je obavezna na stalnu obuku kadrova koji na bilo koji način učestvuju u sprečavanju trgovine ljudima i pružanja zaštite žrtvama. Obuka treba da bude usmjerena na metode koje se koriste u sprečavanju ove nelegalne trgovine, na gonjenje njihovih izvršilaca i na zaštitu prava žrtava, uključujući i zaštitu žrtava od izvršilaca ove trgovine. Obuka, takođe, treba da uzme u obzir i potrebu razmatranja ljudskih prava i pitanja osjetljive prirode koja se odnose na djecu i na pol i treba da pospješuje saradnju sa nevladinim organizacijama, drugim relevantnim institucijama i drugim elementima građanskog društva.

Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope R(91)11 o seksualnom iskorištavanju, pornografiji i prostituciji i trgovini djecom i omladinom³⁰

Poziva da se u programe osnovnog i srednjeg obrazovanja uključe informacije o opasnostima od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, da se u sudskom i administrativnom postupku obezbijedi tajnost, odnosno poštivanje prava djeteta na privatnost, da se obezbijede sankcije protiv svih onih koji su uključeni u proizvodnju i distribuciju pornografskog materijala koji uključuje djecu.

²⁹ Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, član 5.

³⁰ Komitet ministara Savjeta Evrope, 1991.godine.

Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope o seksualnom iskorištavanju djece³¹

Skupština poziva zemlje članice da ujedine svoje napore i resurse u borbi protiv prostitucije djece, trgovine ljudima i pornografije, na povećanu međunarodnu saradnju, te sprovođenje kampanje za djecu i roditelje, kao i potrebu pružanja obrazovne i psihološke pomoći za djecu koja su žrtve seksualnog iskorištavanja.

Između ostalog, Skupština podstiče države članice da bez odlaganja pojačaju kaznene mjere na nacionalnom nivou i svojim krivičnim zakonodavstvom inkriminišu dječiju prostituciju, a naročito:

1. da u svoje krivično zakonodavstvo uključe princip međunarodnog gonjenja počilaca i osuđujućih presuda;
2. predvidjeti nacionalnim zakonodavstvom dovoljno dugo zakonsko ograničenje za procesuiranje krivičnih djela (zastara) izvršenih na štetu maloljetnika (barem dvadest godina, a najmanje pet godina nakon sticanja punoljetstva);
3. inkriminisati nacionalnim zakonodavstvom sljedeća djela (radnje izvršenja):
 - posjedovanje pornografskog materijala, kao što su video zapisi ili fotografije koje uključuju djecu;
 - proizvodnju, promet i distribuciju pornografskih materijala koji prikazuju maloljetnike;
 - emitovanje i snimanje pornografskih fotografija maloljetnika;
4. donijeti zakon koji osigurava da se sva djela, iz grupe seksualnih delikata, koja uključuju djecu trebaju klasifikovati kao teška krivična djela i ni pod kojim uslovima ne mogu biti uključena u grupu manje teških krivičnih djela;
5. u cijeloj Evropi, koliko je to moguće, uskladiti liječenje izvršilaca seksualnih delikata, njihovog psihološkog tretmana i društvenog nadzora, a naročito onih izvršilaca koji su na uslovnoj slobodi;
6. ugraditi u nacionalno zakonodavstvo princip da maloljetnik mlađi od 15 godina ne može dati svoj pristanak za seksualne odnose sa odraslim licem.

Skupština traži od država članica:

1. da uključe u školske nastavne planove informacije o potencijalnim rizicima s kojima se djeca suočavaju i načine na koje bi se mogli zaštititi;
2. da pozovu medije da pomognu u povećanju svijesti i donesu odgovarajuća etička pravila.³²

³¹ Parlamentarna skupština Savjeta Evrope, 1996.godine.

³² Prilikom analize korišten je izvorni tekst Rezolucije na engleskom jeziku i lični prevod autora analize.

Preporuka (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja³³

Poziva na planiranje i sprovođenje mjera, politike i prakse u borbi protiv seksualne eksploatacije, promovisanje saradnje o raznim aspektima seksualne eksploatacije djece na nacionalnom i međunarodnom nivou, eliminisanje dječije pornografije, dječije prostitucije i trgovine djecom sa ili bez djetetove saglasnosti i promocija dobiti i najboljeg interesa djeteta.

Rezolucija 1307(2002) o seksualnom iskorištavanju djece³⁴

Poziva zemlje članice da se posebno, preko odgovarajućih organa, pozabave problemom seksualnog zlostavljanja djece od strane lica od posebnog povjerenja, kao što su: roditelji, staratelji, nastavnici, policija ili sveštenstvo.

Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima³⁵

Ciljevi Konvencije Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima definisani su članom 1.koji glasi:

„1. Ciljevi Konvencije su:

- a) sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima, uz garantovanje ravnopravnosti polova;*
- b) zaštita ljudskih prava žrtava trgovine ljudima, osmišljavanje sveobuhvatnog okvira za pružanje zaštite i pomoći žrtvama i svjedocima, uz garantovanje ravnopravnosti polova, kao i obezbjeđivanje efikasne istrage i krivičnog gonjenja;*
- c) unapređenje međunarodne saradnje u suzbijanju trgovine ljudima.*

2. Da bi se osiguralo da članice Konvencije efikasno primjenjuju njene odredbe, ova Konvencija uspostavlja poseban mehanizam praćenja nadzora."

Konvencija se primjenjuje na sve oblike trgovine ljudima, na nacionalnom i međunarodnom nivou, bez obzira da li je ili nije povezana sa organizovanim kriminalom.³⁶

U smislu ove Konvencije, dijete je svako lice mlađe od 18 godina, a žrtva je svako lice koje je postalo predmet trgovine ljudima.

³³ Komitet ministara Savjeta Evrope, 2001.godine.

³⁴ Parlamentarna skupština Savjeta Evrope, 2002.godine.

³⁵ Ratifikovana od strane Bosne i Hercegovine 2007. godine.

³⁶ Konvencije o borbi protiv trgovine ljudima, član 2.

Evropska konvencija o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja (1983.g.)³⁷

Ovom konvencijom se uspostavlja standard u oblasti obeštećenja žrtava krivičnih djela nasilja. Implementaciju ove konvencije prate i dvije preporuke koje pružaju dodatna obrazloženja i zahtjeve za preduzimanje mjera od strane država ugovornica:

- Preporuka o poziciji žrtve u okviru krivičnog prava i postupaka (1985.) i
- Preporuka o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije (1987.).

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda³⁸

Evropska konvencija je međunarodni ugovor između država članica Savjeta Evrope i temeljni akt na kojem se zasniva zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda. Ova konvencija sadrži niz prava koja su na direktan ili indirektan način u kontekstu predmetnog istraživanja, kao npr: pravo na život (član 2.), zabranu mučenja i podvrgavanja neljudskom ili ponižavajućem postupku (član 3.), zabranu držanja u ropstvu ili primoravanju na obavljanje prinudnog ili obaveznog rada (član 4.), pravo na slobodu i sigurnost ličnosti (član 5.), pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života (član 8.), zabranu diskriminacije po bilo kojem osnovu (član 14.), zabranu zloupotrebe prava (član 17.), itd.

Ostali međunarodni dokumenti koji se odnose na borbu protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece, a naročito trgovinom ljudima

Bosna i Hercegovina je prihvatila sljedeće konvencije, a koje su u vezi ili mogu biti u vezi sa seksualnim zlostavljanjem i iskorištavanjem djece, a naročito sa trgovinom ljudima:

- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDIHR);
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR);
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR);
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW);
- Konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CAT);
- Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva (1954. godina);
- Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. godine i Protokol o statusu izbjeglica iz 1967. godine.

³⁷ Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je ratifikovalo ovu konvenciju na 72. sjednici održanoj 22.03.2005. godine. Odluka o ratifikaciji konvencije objavljena je u „Službenom glasniku Bosne i Hercegovine“, broj 4/05. Stupila na snagu 14.04.2005. godine.

³⁸ U skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine, Evropska konvencija i njeni protokoli se direktno primjenjuju u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine sa prioritonom nad svim drugim zakonima.

2. DOMAĆI PROPISI

Savremene informacione i komunikacione tehnologije, a naročito Internet i mobilni telefon, su današnjoj civilizaciji donijele mnoge prednosti, izazvale pravu tehnološku revoluciju i omogućile ljudima savremenu, jednostavnu i brzu komunikaciju širom svijeta, veoma brz i jednostavan pristup informacijama, razmjenu tih informacija, obavljanje poslovnih aktivnosti, pristup društvenim mrežama, raznovrsnu zabavu i sl. Danas je izuzetno popularna uloga društvenih mreža i drugih usluga društvenih medija koji nude velike mogućnosti zaprimanja i širenje informacija, analiza, učešća pojedinaca u raznim oblastima kao što su politički, društveni ili kulturni život. Društvene mreže stiču sve važniju ulogu i u životu djece i mladih ljudi i već su dio razvoja njihove ličnosti i identiteta, koji se posebno izražava kroz njihovo učešće u debatama i društvenim aktivnostima na tim mrežama.

Ali, pored niza pozitivnih vrijednosti, na žalost, takve tehnologije nose i opasnost od mogućnosti zloupotrebe, ugrožavanja osnovnih ljudskih prava i interesa i mogućnosti vršenja, putem tih tehnologija, određenih krivičnih djela čije su žrtve veoma često djeca i mladi ljudi. S obzirom na činjenicu da se savremene tehnologije mogu zloupotrebljavati i koristiti za vršenje krivičnih djela, praksa pokazuje da je potrebno tu oblast urediti propisima i stvoriti ambijent u kojem će mogućnost zloupotrebe savremene tehnologije biti svedena na najmanji mogući prostor, te stvoriti uslove u kojima će se moći preventivno djelovati radi sprečavanja zloupotreba, a eventualno nastale posljedice što prije otkloniti, te žrtvama pružiti svu potrebnu pomoć i podršku.

Međunarodne konvencije koje su ratifikovane od strane Bosne i Hercegovine obavezuju domaće organe vlasti da posvećuju posebnu brigu za dijete da, između ostalog, pruže maksimalnu zaštitu djeci od svih oblika nasilja, te da preduzmu sve potrebne radnje na pružanju pomoći i podrške djeci žrtvama bilo kog oblika nasilja, kao i na podizanju svijesti građana o neprihvatljivosti bilo kakvog oblika zloupotrebe i iskorišćavanja djeteta, a posebno nasilja nad djetetom. Pored međunarodnih akata i domaći propisi, počevši od Ustava pa do zakona i podzakonskih propisa takođe zahtijevaju od organa vlasti u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj da osiguraju adekvatnu zaštitu prava i interesa djeteta.

Ustav Bosne i Hercegovine i Ustav Republike Srpske utvrđuju osnovna ljudska prava i slobode i garantuju da niko ne može biti podvrgnut mučenju, svirepom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju, utvrđuju i garantuju nepovredivost ljudskog dostojanstva, tjelesnog i duhovnog integriteta, privatnosti i porodičnog života.

Član 48. Ustava Republike Srpske utvrđuje:

„Prava i slobode zajamčene ovim Ustavom ne mogu se oduzeti ili ograničiti.

Obezbjeđuje se sudska zaštita sloboda i prava zajamčenih ovim Ustavom...”

Pored opštih principa koji se odnose na zaštitu prava i interesa čovjeka, pa time i djeteta, zaštita od iskorišćavanja i zloupotrebe putem savremenih komunikacionih tehnologija kao što su internet i mobilni telefoni, u Bosni i Hercegovini i u Republici Srpskoj uspostavljena je kroz pravni okvir kojim je normirana oblast komunikacija. Zaštita svih lica, a posebno djece kao posebno osjetljive i ranjive populacije, normirana je domaćom politikom uređivanja sektora

komunikacija, formiranja organa i tijela nadležnih za oblast komunikacije i uspostavljanja opštih pravila potrebnih za davanje dozvola za instalisanje i rad emitera i operatera društvenih mreža, preko uslova i načina korišćenja njihovih usluga, pa do normiranja krivično-pravne odgovornosti za zloupotrebe i vršenje krivičnih djela upotrebom savremenih komunikacionih tehnologija.

Zakon o komunikacijama³⁹

Ovim zakonom regulisana je oblast komunikacija u Bosni i Hercegovini, te uspostavljanje i rad Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine. Komunikacije uključuju telekomunikacije, radio, emitovanje i usluge i sredstva koja su s tim u vezi. Ovim zakonom su određene institucije i utvrđena nadležnost institucija Bosne i Hercegovine u oblasti komunikacija, pa je ovim zakonom propisano da je Savjet ministara nadležan za izradu i usvajanje politike iz oblasti komunikacija, a Agencija je nadležna za utvrđivanje regulatornih principa emitovanja, regulisanje emitterskih i javnih telekomunikacionih mreža i usluga, uključujući i izdavanje dozvola za rad emiterima.

S obzirom na činjenicu da je upotrebom sredstava savremenih komunikacionih tehnologija moguće vršenje krivičnih djela kojima mogu biti ugrožena ljudska prava i slobode, pored propisa kojim je uređena oblast komunikacija i rad emitera i operatera, preventivna politika i politika suzbijanja vršenja krivičnih djela regulisana je propisima iz krivično-pravne oblasti, kroz politiku propisivanja krivičnih djela i formiranja institucija koje su dužne da rade na otkrivanju krivičnih djela, gonjenju i kažnjavanju učinilaca tih djela u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj.

Pravilo o obavljanju djelatnosti davaoca pristupu internetu (60/2012)⁴⁰

Prema članu 8. stav 2. Pravila o obavljanju djelatnosti davaoca pristupu internetu (60/2012)⁴¹ utvrđeno je sljedeće:

"ISP je dužan da na osnovu posebnih propisa ili odluke nadležne institucije u Bosni i Hercegovini kojom se određeni sadržaji oglašavaju nezakonitim, primjenom odgovarajućih tehničkih mjera onemogućiti pristup Internet adresama za koje je takvim posebnim propisima ili odlukama nadležnih institucija u Bosni i Hercegovini utvrđeno da su štetni i nezakoniti, a posebno ukoliko se tim sadržajima širi dječija pornografija i slični štetni sadržaji, omogućava nezakonito on-line kockanje, šire kompjuterski virusi ili opasni programi, nezakonito pribavljaju lični podaci, ugrožava opšta sigurnost, javni red i mir, omogućava protivpravna upotreba kompjuterskih programa i aplikacija, kao i druge opasnosti po sigurno korištenje Interneta."

³⁹ Zakon o komunikacijama, „Službeni glasnik BiH“ broj 31/03, 35/06 i 32/10

⁴⁰ Pravilo o obavljanju djelatnosti davaoca pristupu internetu (60/2012)“, „Službeni glasnik BiH“ broj 36/12

⁴¹ Vijeće Regulatorne agencije za komunikacije, 55.sjednica, 17. 04. 2012. godine.

Zakon o zaštiti ličnih podataka⁴²

S obzirom na to da je upotreba, savremenih komunikacionih tehnologija, posebno mobilnih telefona i interneta veoma popularna i raširena, da se elektronska pošta danas koristi u mnogim oblastima poslovnog i društvenog života i djelovanja, da institucije državnog aparata koriste sredstva takvih tehnologija i da posjeduju baze podataka u koje pohranjuju razne informacije i podatke, ali i lične podatke građana, postoji realna mogućnost i za nedozvoljeno korišćenje i zloupotrebu tih podataka u svrhu vršenja krivičnih djela. Radi potrebe zaštite ljudskih prava i sloboda, a posebno prava na privatnost u ovom segmentu društvenog života, zakonodavac je kroz Zakon o zaštiti ličnih podataka uredio i tu oblast i propisao da je cilj ovog Zakona da se na teritoriji Bosne i Hercegovine svim licima, bez obzira na njihovo državljanstvo ili prebivalište, osigura zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda, a naročito pravo na privatnost i zaštitu u pogledu obrade ličnih podataka koji se na njih odnose. Zakonom se osniva Agencija za zaštitu ličnih podataka u Bosni i Hercegovini, i utvrđuje njena nadležnost, organizacija i upravljanje, kao i druga pitanja značajna za njen rad i zakonito funkcionisanje. Ovaj Zakon se primjenjuje na lične podatke koje obrađuju svi javni organi, fizička i pravna lica, osim ako drugi zakon ne nalaže drugačije, a na lične podatke koje obrađuju fizička lica isključivo u svrhu ličnih aktivnosti ili aktivnosti domaćinstva ovaj zakon se neće primjenjivati.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine⁴³

Krivično-pravnu zaštitu od nedozvoljenog korišćenja ličnih podataka na nivou Bosne i Hercegovine zakonodavac pruža i kroz Krivični zakon Bosne i Hercegovine i članom 149. kao krivično djelo propisuje *Nedozvoljeno korišćenje ličnih podataka* utvrđuje da će se svako službeno ili odgovorno lice u institucijama Bosne i Hercegovine koje bez pristanka pojedinca protivno uslovima propisanim u zakonu, prikuplja, obrađuje ili koristi njegove lične podatke ili te podatke koristi suprotno zakonom dozvoljenoj svrsi njihova prikupljanja, kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do šest mjeseci.

Krivični zakon Republike Srpske⁴⁴

Krivični zakon Republike Srpske takođe uređuje zaštitu ličnih podataka građana, pa članom 176. propisuje kao krivično djelo *Neovlašćeno korišćenje ličnih podataka* i utvrđuje da svako ko, suprotno uslovima određenim u zakonu, bez saglasnosti građana pribavlja, obrađuje, saopšti drugom ili koristi njihove lične podatke, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

Istom kaznom kazniće se i ko neovlašćeno uđe u tuđu zaštićenu kompjutersku bazu podataka sa namjerom da njihovim korišćenjem za sebe ili drugog pribavi kakvu korist ili da

⁴² Zakon o zaštiti ličnih podataka, „Službeni glasnik BiH“ broj 49/06 i 76/11

⁴³ Krivični zakon Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik BiH“ br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07

⁴⁴ Krivični zakon Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, i 1/12

drugom nanese kakvu štetu. A ako navedena djela učini službeno lice zloupotrebom položaja ili ovlašćenja, kazniće se zatvorom do dvije godine.

Savremene komunikacione i informacione tehnologije i sredstva koja su u službi istih su proizvele i nove situacije u kojima se korisnici sredstava tih tehnologija mogu lako naći, a posebno djeca i omladina, i veoma lako mogu postati žrtve a da na početku takvog procesa nisu ni svjesni da su postali žrtve i da su njihova prava i slobode povrijeđeni. Takve situacije za iste mogu biti veoma uznemiravajuće, neprijatne i ponižavajuće i u istim, u pravilu, dolazi do povrede i ugrožavanja osnovnih prava i sloboda. Najčešće su u pitanju radnje i aktivnosti koje u sebi sadrže elemente, odnosno scene nasilja, pornografije, diskreditacije i slično, a kojima, naročito putem interneta, može pristupiti veći broj ljudi. To su situacije za koje u našem jeziku nema odgovarajućeg naziva nego se koriste strane riječi „sexting, gruming i sajber-buling“.

Sexting predstavlja slanje slika, snimaka ili eksplicitnih tekstova uznemiravajućeg sadržaja, putem informacionih i komunikacionih tehnologija drugoj osobi, najčešće putem SMS-a, MMS-a, elektronske pošte, Facebook-a i drugih društvenih mreža.

Grooming je proces u kome se djeca *nagovaraju ili podstiču da učestvuju* u interakcijama seksualnog sadržaja putem interneta ili telefonskih uređaja pri čemu su često izloženi neželjenim pornografskim sadržajima.

Sajber-buling je situacija kada osoba ili grupa ljudi koristi internet, mobilni telefon, on-line igrice, društvene mreže ili bilo koji drugi oblik informacionih i komunikacionih tehnologija da bi prijetila, uznemiravala ili ponižavala nekog drugog.

Iako sa gore navedenim radnjama nije u direktnoj vezi, potrebno je, zbog suptilnosti tih djela i radnji putem interneta ili mobilnih telefona a koje su često usmjerene prema mladim ljudima, napomenuti da je **Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine**, članom 187. propisano kao krivično djelo *Međunarodno vrbovanje radi prostitucije* i utvrđeno da će svako ko vrbuje, namamljuje ili navodi drugog na pružanje seksualnih usluga radi zarade u nekoj državi, izuzimajući državu u kojoj ta osoba ima prebivalište ili čiji je državljanin, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina. Takođe, svako ko uz korišćenje sile, pod prijetnjom sile ili prevarom, prisiljava ili navodi drugog na odlazak u državu u kojoj nema prebivalište ili čiji nije državljanin, radi pružanja seksualnih usluga za novac, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina. A ako je navedeno djelo učinjeno prema djetetu ili maloljetniku, to predstavlja kvalifikatornu okolnost pa zakonodavac propisuje da će se učinilac takvog djela kazniti kaznom zatvora od jedne do deset godina. Činjenica da se vrbovana, namamljena, potaknuta, prisiljena ili zavedena osoba već bavila prostitucijom, ne utiče na postojanje krivičnog djela.

Jedan od najčešćih, ali i najtežih oblika zloupotrebe i iskorišćavanja djece i maloljetnika putem sredstava savremenih komunikacionih tehnologija, odnosno putem interneta i mobilnog telefona, jeste iskorišćavanje tih lica u pornografiji.

Iskorišćavanje djece u pornografiji je jedan od najtežih oblika nasilja nad djecom jer djeca kao žrtve prvo prolaze kroz samu proizvodnju materijala takve vrste, a poslije i kroz svako prikazivanje takvih materijala ponovo postaju predmet zloupotrebe i doživljavaju posljedice od kojih se teško oporavljaju. Djelo dječije pornografije može da izvrši i pojedinac, ali je

mnogo češća pojava da se ta djela vrše od strane organizovanih grupa pri čemu vršenje takvih krivičnih djela dobija obilježja organizovanog kriminala.

Karakteristika ovakvih djela je i to da, osim u jednoj državi, vrlo često radnja krivičnog djela dječije pornografije prelazi i preko više državnih granica, a zahvaljujući sredstvima savremenih tehnologija i činjenici da radnjama ovakvih djela, odnosno pornografskim slikama i predstavama, vrlo lako može pristupiti veliki broj ljudi širom svijeta, ovakva djela stiču obilježja i globalnog organizovanog kriminala.

S obzirom na rasprostranjenost i težinu krivičnog djela dječije pornografije, ali i težinu i ozbiljnost posljedica koje pogađaju žrtvu, koja je dijete ili maloljetnik,

Krivični zakon Republike Srpske, sankcioniše krivična djela

- *Iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju,*
- *Proizvodnju, posjedovanje i prikazivanje dječije pornografije,*
- *Iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju.*

Član 199. propisuje da će onaj ko zlopotrijebi dijete ili maloljetno lice za izradu slika, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografske sadržine, ili dijete i maloljetno lice zlopotrijebi za pornografsku predstavu, kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina.

Zakon za krivično djelo *Proizvodnje, posjedovanja i prikazivanja dječije pornografije*, u članu 200. propisuje da će onaj ko posjeduje, nudi distribuirati, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim spise, slike, audio-vizuelne ili druge predmete koji predstavljaju dječiju pornografiju ili ko takve materijale radi toga proizvodi, nabavlja ili drži ili ko prikaže dječiju pornografsku predstavu kazniće se zatvorom do tri godine.

Ako je navedeno djelo izvršeno prema licu mlađem od 16 godine učinilac će se kazniti zatvorom od šest mjeseci do pet godina. A ako su ta djela izvršena putem sredstava javnog informisanja ili putem interneta, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.

U ovoj zakonskoj odredbi data je i definicija dječije pornografije tako da se pod pojmom dječije pornografije u smislu te odredbe podrazumijeva pornografski materijal koji vizuelno prikazuje „dijete ili maloljetno lice koje je učesnik evidentnog seksualnog ponašanja, kao i realistične slike koje prikazuju dijete ili maloljetno lice koje učestvuje u evidentnom seksualnom ponašanju.“

Težina ovog krivičnog djela ogleda se i u činjenici da je zakonom propisana kazna i za posjedovanje materijala koji sadrži elemente dječije pornografije .

Takođe se, sa zlopotrebom, iskorišćavanjem i povredom prava na privatnost djece i maloljetnika, putem modernih tehnologija, mobilnim telefonom ili na internetu može dovesti u vezu i neovlašćeno fotografisanje i objavljivanje fotografija ili drugih snimaka, te je s obzirom na to potrebno navesti da Krivični zakon Republike Srpske, kao krivično djelo propisuje i *Neovlašćeno fotografisanje*, te u članu 175. utvrđuje da će onaj ko neovlašćeno sačini fotografski, filmski ili drugi snimak nekog lica ili njegovih prostorija bez njegove saglasnosti, povređujući time osjetno njegovu privatnost, ili ko takav snimak preda ili

pokazuje trećem licu ili mu na neki drugi način omogućiti da se sa njim upozna, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine. A ako navedeno djelo učini službeno lice zloupotrebom službenog položaja ili ovlaštenja, kazniće se zatvorom do tri godine.

Pored inkriminacije djela koja se mogu vršiti upotrebom mobilnog telefona ili internetom, i koja za posljedicu imaju povredu ili ugrožavanje osnovnih prava ili sloboda ličnosti, naročito povredu prava na privatnost, **Krivični zakon Republike Srpske** propisuje i druga krivična djela koja su u vezi sa savremenom tehnologijom, računarskim mrežama i internetom, ali čije izvršenje za posljedicu ima tehničke posljedice i nastanak materijalno-tehničke štete.

To su djela koja su u zakonu svrstana u posebnu grupu i označena kao *Krivična djela protiv bezbjednosti računarskih podataka* u koje spadaju:

Oštećenje računarskih podataka i programa, djelo propisano članom 292a. prema kojem onaj ko neovlašćeno izbriše, izmijeni ili ošteti, prikrije ili na drugi način učini neupotrebljivim računarski podatak ili program, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine, a ako je tim djelom prozrokovana šteta, zavisno od obima štete, kazna zatvora može biti do pet godina.

Računarska sabotaza, djelo propisano članom 292b. prema kome onaj ko unese, uništi, izbriše, izmijeni, ošteti, prikrije ili na drugi način učini neupotrebljivim računarski podatak ili program ili uništi ili ošteti računar ili drugi uređaj za elektronsku obradu i prenos podataka sa namjerom da onemogući ili znatno ometa postupak elektronske obrade i prenos podataka koji su od značaja za državne organe, javne službe, ustanove, preduzeća ili druge subjekte, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.

Izrada i unošenje računarskih virusa, djelo propisano članom 292v. prema kojem onaj ko napravi računarski virus u namjeri njegovog unošenja u tuđi računar ili računarsku mrežu ili telekomunikacionu mrežu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest mjeseci, a onaj ko unese računarski virus u tuđi računar ili računarsku mrežu i time prouzrokuje štetu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do dvije godine.

Računarska prevara, djelo propisano članom 292g. prema kojem onaj ko unese netačan podatak, propusti unošenje tačnog podatka ili na drugi način prikrije ili lažno prikaže podatak i time utiče na rezultat elektronske obrade i prenosa podataka u namjeri da sebi ili drugom pribavi protipravnu imovinsku korist i time drugom prouzrokuje imovinsku štetu, kazniće se zatvorom do tri godine, a ako je navedenim djelom pribavljena imovinska korist, zavisno od visine te koristi, kazna zatvora može biti i do deset godina.

Neovlašćeni pristup zaštićenom računaru, računarskoj mreži, telekomunikacionoj mreži i elektronskoj obradi podataka, djelo propisano članom 292d. prema kome onaj ko se, kršeći mjere zaštite, neovlašćeno uključi u računar ili računarsku mrežu ili neovlašćeno pristupi elektronskoj obradi podataka, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest mjeseci.

Ko snimi ili upotrijebi podatak dobijen na navedeni način kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do dvije godine, a ako je usljed navedenog djela došlo do zastoja ili ozbiljnog poremećaja funkcionisanja elektronske obrade i prenosa podataka ili mreže ili su nastupile druge teške posljedice, učinilac će se kazniti zatvorom do tri godine.

Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske⁴⁵

Sve veća opasnost od vršenja krivičnih djela putem savremenih komunikacionih tehnologija, zahtijeva i potrebu stalne borbe i angažovanja brojnih subjekata protiv kriminala te vrste, te je u tom kontekstu potrebno ukazati i na odredbe koje u sebi sadrži Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske. Ovim zakonom utvrđena su pravila krivičnog postupka po kojima su dužni da postupaju sudovi, tužilac i drugi učesnici u krivičnom postupku kada postupaju u krivičnim stvarima radi dokazivanja određenog krivičnog djela.

Taj zakon u članu 20. daje značenje izraza i osnovnih pojmova, tako da pojedini izrazi upotrijebljeni u tom zakonu, a koji su u vezi ili se odnose na upotrebu sredstava savremenih komunikacionih tehnologija, imaju sljedeća značenja:

- fotografije su fotografski, digitalni i rendgenski snimci, video-trake i filmovi,
- original je spis ili snimak ili sličan ekvivalent kojim se ostvaruje isto dejstvo od lica koje ga piše, snima ili izdaje, original fotografije uključuju negativ i sve kopije, a ako su podaci pohranjeni u kompjuteru ili sličnom uređaju za automatsku obradu podataka, original je i svaki odštampani primjerak ili okom vidljivi pohranjeni podatak,
- kopija je preslikavanje originala ili matrice, uključujući uvećanja ili umanjenja, mehaničkim ili elektronskim presnimavanjem, hemijskom reprodukcijom ili nekom drugom ekvivalentnom tehnikom kojom se precizno reprodukuje original,
- telekomunikacijska adresa je svaki telefonski broj, linijski ili mobilni ili internet adresa koju posjeduje ili koristi određeno lice,
- kompjuterski sistem je svaka sprava ili skup međusobno spojenih ili povezanih sprava, od kojih jedna ili više njih na osnovu programa automatski obrađuju podatke i
- kompjuterski podaci označavaju svako iskazivanje činjenica, informacija ili koncepata u obliku prikladnom za obradu u kompjuterskom sistemu, uključujući i program koji je u stanju prouzrokovati da kompjuterski sistem izvrši određenu funkciju.

Radnje dokazivanja

Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, propisuje i radnje koje istražni subjekti u krivičnom postupku mogu da preduzimaju radi dokazivanja postojanja krivičnog djela i otkrivanja učinilaca takvog djela. Ovim zakonom je propisano da je jedna od radnji dokazivanja krivičnog djela i radnja pretresanja pokretnih stvari, te je, radi otkrivanja krivičnih djela koja su u vezi sa sredstvima savremenih komunikacionih tehnologija, članom 115. tog zakona nadležnim istražnim organima dozvoljeno i pretresanje kompjuterskih sistema, uređaja za pohranjivanje kompjuterskih i elektronskih podataka, kao i mobilnih telefonskih aparata.

Lica koja se koriste ovim uređajima dužna su da omoguće pristup tim uređajima, a ako je to potrebno i da predaju medij na kome su pohranjeni elektronski podaci, te da pruže potrebna

⁴⁵ Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 53/12

obavještenja za upotrebu tih uređaja. U slučaju kad se procijeni da je potrebna predaja medija, odnosno uređaja na kojem su pohranjeni određeni podaci, lice koje drži takve predmete, dužno je da ih preda po naredbi suda, a ako odbije da ih preda, ovim zakonom je propisano da se takvo lice može kazniti novčanom kaznom do 50.000 KM, a u slučaju daljeg odbijanja – može se i zatvoriti. U takvom slučaju zatvor može da traje do predaje predmeta ili do završetka krivičnog postupka, a najduže 90 dana.

Druga radnja dokazivanja postojanja krivičnog djela u vezi sa savremenim komunikacionim tehnologijama je Naredba operateru telekomunikacija, propisana članom 137. prema kojem, ako postoje osnovi sumnje da je neko lice počinilo krivično djelo, sud može na osnovu prijedloga tužioca ili na prijedlog ovlašćenih službenih lica koja su dobila odobrenje od tužioca narediti da operater telekomunikacija ili drugo pravno lice koje vrši pružanje telekomunikacionih usluga dostavi podatke o korišćenju telekomunikacionih usluga tog lica, ako bi takvi podaci mogli da budu dokaz u krivičnom postupku ili da posluže za prikupljanje informacija koje mogu da budu od koristi u krivičnom postupku.

U hitnim slučajevima, zakon daje tužiocu pravo da može da naredi dostavu podataka od operatera, a dobijeni podaci će se zapečatiti dok ne bude izdata sudska naredba. Operateri telekomunikacija ili drugo pravno lice koji pružaju telekomunikacione usluge dužni su da nadležnim organima omoguće sprovođenje potrebnih radnji dokazivanja.

Pored navedenih radnji dokazivanja protiv lica za koje postoje osnovi sumnje da je samo ili zajedno sa drugim licima učestvovalo ili učestvuje u izvršenju krivičnog djela za koja se prema Krivičnom zakonu može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna mogu se odrediti i posebne istražne radnje, ako se na drugi način ne mogu pribaviti dokazi ili bi njihovo pribavljanje bilo povezano sa nesrazmjernim teškoćama. Posebne istražne radnje između ostalih su: nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija, pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka.

Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske⁴⁶

Ovim zakonom, koji se primjenjuje od 01. januara 2011. godine, utvrđuju se posebna pravila postupanja prema djeci koja se nalaze u sukobu sa zakonom, mlađim punoljetnim licima i djeci koja su žrtve krivičnog djela ili su svjedoci takvog djela. Po pravilima ovog zakona dužni su da postupaju sudovi, tužilaštva, uključujući ovlašćena službena lica, organi starateljstva, kao i svi drugi učesnici uključeni u krivičnu proceduru.

Zakon definiše dijete kao svako lice koje je mlađe od 18 godina, te pravi razliku između mlađih i starijih maloljetnika. Mlađim maloljetnicima se smatraju lica uzrasta od 14 godina do 16 godina, a stariji maloljetnici su lica uzrasta od 16 godina do 18 godina, zakon takođe definiše i mlađe punoljetno lice, a to je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 18, a nije navršilo 21 godinu života.

⁴⁶ Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 13/10

Prema odredbama iz ovog zakona, svi subjekti krivičnog postupka dužni su da prema djetetu postupaju bez bilo kakve diskriminacije, na način koji je unajboljem interesu djeteta i uz mogućnost da dijete u skladu sa uzrastom i zrelošću izrazi svoje mišljenje o svim pitanjima koja se na njega odnose.

U postupanju u krivičnim predmetima protiv učinilaca krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, pri provođenju procesnih radnji svi subjekti su dužni da se posebno obazrivo odnose prema djetetu ili maloljetniku na čiju štetu je učinjeno krivično djelo, imajući u vidu njegov uzrast, osobine njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi, kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na njegov budući život, vaspitanje i razvoj.

Ako se kao svjedok sasluša dijete ili mlađi maloljetnik oštećen krivičnim djelom navedenim u ovom zakonu saslušanje se može provesti najviše dva puta, obavezno uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica.

Ako se kao svjedok sasluša dijete ili maloljetnik koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine posebno osjetljivim, zabranjeno je vršiti njegovo suočenje sa osumnjičenim, odnosno optuženim.

Ako prepoznavanje osumnjičenog, odnosno optuženog vrši maloljetnik oštećen krivičnim djelom, ili je očevidac učinjenog krivičnog djela, takvo prepoznavanje u svim fazama postupka vrši se na način koji u potpunosti onemogućava da osumnjičeni, odnosno optuženi, vidi maloljetno lice.

Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju⁴⁷

Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju nema odredbe koje se odnose na različite oblike nasilja nad djecom, pa ni odredbe koje se odnose na zloupotrebu savremenih informaciono komunikacionih tehnologija u obrazovnom sistemu, ni u dijelu prevencije, a ni vezano za postupanje u slučajevima kada se nasilje desi.

Zakonom se utvrđuje, kao teža povreda obaveze učenika, između ostalih i :

j) korišćenje mobilnog telefona u vrijeme nastave i snimanje video-klipova za vrijeme boravka u školi i njihova dalja distribucija. (član 82. (5))

Zakon je i za nastavnike propisao u članu 117 (h) kao težu povredu radne discipline „korišćenje mobilnog telefona na času“.

⁴⁷ Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 74/08, 71/09, 104/11

Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju⁴⁸

Zakon o srednjem obrazovanju propisuje saradnju učenika, roditelja, škole i lokalne zajednice, s ciljem promocije i sprovođenja programa zajedničkog i „organizovanog djelovanja i saradnje u borbi protiv zlostavljanja i zloupotrebe djece i mladih, trgovine ljudima, borbi protiv droge, alkoholizma, pušenja i drugih toksikomanija, maloljetničke delinkvencije, vršnjačkog nasilja te svih drugih pojava koje ugrožavaju zdravlje i život učenika.”(član 6)

Zakonom je u članu 87 (u) „korišćenje mobilnog telefona” propisano kao teža povreda radnih dužnosti nastavnika.

Pri definisanju težih povreda učenika zakon je prepoznao i „korišćenje mobilnog telefona u vrijeme nastave”. (član 65.)

Zakonom se utvrđuje da direktor škole između ostalog:

- ž) obezbjeđuje zaštitu prava učenika, zaštitu zdravlja učenika i njihovu sigurnost u školi,
- o) preduzima mjere zaštite prava učenika, te o svakom kršenju tih prava, posebno o svim oblicima nasilja nad učenikom odmah obavještava nadležnu socijalnu službu. (Član 99.)

Protokol o postupanju u slučaju vršnjačkog nasilja u obrazovnom sistemu u Republici Srpskoj⁴⁹

Prema Protokolu nasilje se definiše kao svako namjerno fizičko ili psihičko nasilno ponašanje usmjereno prema djeci⁵⁰ i mladima od strane njihovih vršnjaka učinjeno s ciljem povređivanja, a koje se, nezavisno o mjestu izvršenja, može razlikovati po obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju⁵¹ i koje uključuje ponavljanje istog obrasca i održava neravnotežan odnos snaga (jači protiv slabijih ili grupa protiv pojedinca). Postoji više oblika nasilja, a najčešći oblici su: fizičko, psihičko i seksualno vršnjačko nasilje.

Protokol nije opisao nasilje putem interneta ili mobilnih telefona ali je svaka situacija koja predstavlja psihičko, socijalno ili seksualno nasilje jasno definisana i time je ostavljen prostor da se ovo nasilje prepozna i kada se događa putem savremenih komunikacionih tehnologija. Tada takođe vrijede sva pravila o postupanju u škole, i zdravstvenih ustanova, posebno centra za mentalno zdravlje, socijalnog sektora i policije koja su propisana u slučajevima kada se desi nasilje među vršnjacima.

⁴⁸ Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 74/08, 106/09, 104/11

⁴⁹ Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u obrazovnom sistemu Republike Srpske potpisali su 19.11.2008. ministar prosvjete i kulture, ministar zdravlja i socijalne zaštite, ministar unutrašnjih poslova

⁵⁰ Prema Konvenciji o pravima djeteta - dijete je ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dijete punoljetstvo ne stiče ranije.

⁵¹ Nasilje podrazumijeva 6 definisanih faktora: namjera da se nanese povreda ili šteta; intenzitet i trajanje; moć nasilnika; ranjivost žrtve; manjak podrške; posljedice.

Normalni sukob vršnjaka ima sljedeća obilježja: ne postoje elementi navedeni za nasilje; djeca ne insistiraju da mora biti po njihovom po svaku cijenu; mogu dati razloge zašto su u sukobu; ispričaju se ili prihvate rješenje da niko nije pobijedio; slobodno pregovaraju da bi zadovoljili svoje potrebe; mogu promijeniti temu i riješiti situaciju.

Protokol pored toga što ističe potrebu saradnje nadležnih institucija, ističe i potrebu da se u sve aktivnosti vezane za sprečavanje nasilja među djecom uključe i djeca i mladi te roditelji, zakonski zastupnici, zaposleni u vaspitno-obrazovnim ustanovama ali i stručne osobe drugih institucija i službi, kako bi se dugoročno promovisali principi nenasilja, kao preduslov kvalitetnog i sigurnog odrastanja djece.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece⁵²

Protokol definiše nasilje „kao svaki oblik ponašanja prema djetetu koje ima za cilj povređivanje ili nanošenje bola, bilo fizičkog ili psihičkog, zapostavljanje i/ili zanemarivanje djeteta, maltretiranje i/ili bilo koji oblik eksploatacije djeteta, uključujući i seksualnu eksploataciju.⁵³

Među brojnim vrstama nasilja Protokol je prepoznao i nasilje putem interneta, koje definiše:

„Nasilje korišćenjem informacionih tehnologija (elektronsko nasilje) uključuje bilo kakav oblik slanja poruka, elektronskom poštom, SMS-om, MMS-om, putem veb-stranica, četovanje, i ima za cilj povređivanje, uznemiravanje ili bilo kakvo drugo nanošenje štete djetetu - uvredljive i prijeteće poruke, poruke neprimjerenog sadržaja, iznošenje ličnih i porodičnih podataka, lažno predstavljanje i upotreba lažnog identiteta, slanje fotografija koje vrijeđaju djetetovo dostojanstvo, podsticanje govora mržnje, iskorišćavanje djece za dječiju pornografiju, vrbovanje djece za prostituciju i sl.

Elektronsko nasilje može biti prisutno 24 sata i svaki dan u sedmici i na svakom mjestu na kojem su djeca do sada bila potpuno zaštićena.“

Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2011-2014

Savjet ministara BiH na 155. sjednici održanoj 13.07.2011. godine, donio je odluku o usvajanju Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine za period od 2011. do 2014. godine, čiji je opšti cilj određivanje aktivnosti i mjera koje će biti u najboljem interesu djeteta i koje je u navedenom periodu potrebno provesti radi stvaranja što boljih uslova za život porodice i djece i za njihovo zdravo psiho-fizičko odrastanje i uključivanje u društvenu zajednicu uz participaciju u odlučivanju.

S obzirom na činjenicu da je Savjet ministara BiH u decembru 2009. godine na svojoj 106_oj sjednici već bio usvojio „*Akcioni plan za poboljšanje sistema zaštite djece od dječije pornografije i drugih oblika seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini za period od 2010.-2012. godine*“, te da je

⁵² Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece potpisali su Ministarstvo prosvjete i kulture, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite i Ministarstvo porodice, omladine i sporta RS, na inicijativu Ombudsmana za djecu, 20.novembra 2012.god.

⁵³ UN Komitet za prava djeteta, Opšti komentar broj 13, tačka 4.

provođenje mjera iz tog plana bilo u toku, Akcionim planom za djecu usvojenim 2011. godine, kao jedna od mjera u skladu sa preporukama UN Komiteta za prava djeteta, predviđeno je revidiranje postignutog, ali i dalje sprovođenje aktivnosti i mjera, iz Akcionog plana od 2009. godine, na zaštiti od zloupotrebe i iskorišćavanja djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija i suzbijanju dječije pornografije u Bosni i Hercegovini stalnim provođenjem mjera:

- prevencije sa ciljem razvijanja svijesti u vezi sa sigurnim korištenjem interneta i potrebe zaštite djece i maloljetnika od opasnosti koje su povezane sa korištenjem interneta i provođenjem konkretnih aktivnosti radi ostvarenja tog cilja kao što su uspostavljanje linije za pomoć, promotivni spotovi, kampanje na podizanju svijesti o postojanju problema;
- harmonizacije zakonodavnog okvira u Bosni i Hercegovini, pristupanjem novim međunarodnim dokumentima uz potrebno usklađivanje postojećih domaćih propisa, te potpisivanjem protokola o saradnji institucija uključenih u zaštitu od zloupotrebe i iskorišćavanja djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija i suzbijanje dječije pornografije;
- jačanje institucionalnih kapaciteta policije kroz formiranje posebnih odjeljenja za „sajber“ kriminal, bolju međusobnu saradnju policijskih agencija i formiranje jedinstvene baze podataka;
- kvalitetnije saradnje sa internet servis provajderima kroz pripremu i usvajanje pravila o zaštiti djece od zloupotrebe i iskorišćavanja djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija i suzbijanja dječije pornografije, unapređenje sistema informisanja javnosti, razvijanje sistema prijavljivanja i razmjene informacija, razvijanje regionalne i međunarodne saradnje;
- osiguranja pomoći i podrške žrtvama sa ciljem da žrtve dobiju hitnu i sveobuhvatnu pomoć, uključujući potrebnu posttraumsku, medicinsku, socijalnu i pravnu pomoć, izradu programa za rehabilitaciju i reintegraciju žrtve, uspostavljanje jedinstvenih standarda, podsticanje zajedničkog djelovanja institucija obrazovanja, socijalnih i zdravstvenih službi.

V ANALIZA PRIKUPLJENIH PODATAKA, INFORMACIJA I STAVOVA U SMISLU PREDMETA ISTRAŽIVANJA PUTEM:

1. IZVJEŠTAJ SA FOKUS GRUPNIH DISKUSIJA ZA DJECU 10-13 GODINA

U fokus grupnim diskusijama učestvovalo je 51 dijete od čega 25 dječaka i 26 djevojčica, uzrasta 10-13 godina. Diskusije su održane u skladu sa smjernicama i uz pomoć ukupno 9 pitanja (1 uvodno, 7 istraživačkih i 1 finalno pitanje).

Održano je ukupno 5 grupnih diskusija u periodu od 09. novembra do 21. decembra 2012. godine prema sljedećem rasporedu:

Redni broj	Mjesto	Škola	Datum	Vrijeme
1.	Ugljevik	OŠ „Aleksa Šantić“	09.11.2012.	10,00-11,15h
2.	Doboj	OŠ „Sveti Sava“	12.11.2012.	12,00-13,30h
3.	Banja Luka	OŠ „Stanko Rakita“	21.11.2012.	10,30-11.30h
4.	Foča	OŠ „Sveti Sava“	26.11.2012.	10,00-12,45h
5.	Banja Luka	OŠ „Jova Jovanović Zmaj“	28.11.2012.	12,45-14,00h

Tabela br.1 – Raspored održanih fokus grupnih diskusija za djecu 10-13 godina

Analiza odgovora na pitanja

Uvodno pitanje

1.Šta najviše volite da radite na internetu? Šta najviše volite da radite mobilnim telefonom?

Najveći dio vremena djeca provode na internetu koristeći ga u zabavne svrhe (igranje igrice, druženje preko društvene mreže facebook, skype, slušanje muzike) dok nešto manji broj djece internet koristi za informacije za školu.

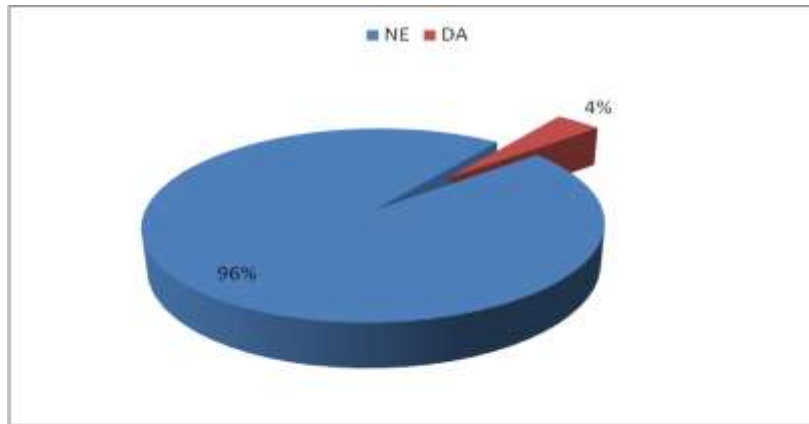
Mobilni telefon djeca ovog uzrasta koriste uglavnom za igranje igrice, slušanje muzike i pisanje poruka.

Istraživačka pitanja

1.Upoznali ste nekog vašeg uzrasta u chat room-u. Da li je u redu da mu/joj date svoju adresu ili broj telefona da se družite uživo? Zašto?

Iz odgovora se dobija podatak da bi 4% djece dalo svoje podatke, dok 96% tvrdi da ne bi. Ona djeca koja su odgovorila da ne bi dali svoje podatke to objašnjavaju strahom od zloupotrebe, brinu za svoju sigurnost jer neko može lažno da se predstavi .

Ne bih dala nikada svoj broj telefona ili adresu nekom koga ne poznajem, radi svoje sigurnosti. Mi ne znamo ko je tamo.⁵⁴

Grafikon br. 1 – Da li bi dali svoje podatke osobi koju su upoznali u chat room-u?

2.Imate digitalnu sliku sebe i neko, koga ste upoznali preko interneta, želi da je vidi. Da li je u redu da pošaljete sliku toj osobi? Zašto?

Sva djeca su odgovorila da ne bi dali nikome svoju sliku. Kao razloge za to navode sljedeće: jer se može zloupotrijebiti za pornografiju, objaviti na raznim stranicama, zbog foto montaže. Ipak, svi priznaju da imaju svoje fotografije na računarima.

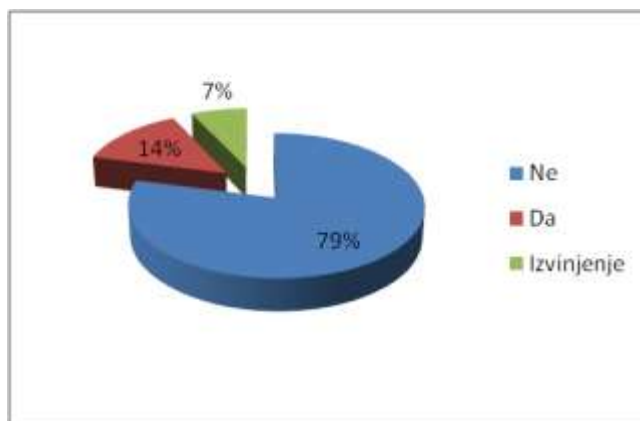
3.Posjećujete stranicu neke firme ili organizacije o kojoj ste čuli/le. Traže vaše ime i broj telefona da biste učestvovali na nagradnoj igri. Da li je u redu da učestvujete? Zašto?

Većina djece ističe da u takvoj situaciji ne bi dali podatke, a to objašnjavaju time što su im takve igre sumnjive i podaci mogu da se zloupotrijebe, ali ima onih koji bi pokušali ali nakon „urađenih provjera“.

4.U chat room-u neko kaže nešto vrlo loše. Da li treba:

- a) **Da odgovorite na to?**
- b) **Da tražite da se izvini?**
- c) **Da ne odgovorite i da to ispričate roditeljima/nastavnicima ako vam smeta? Zašto?**

⁵⁴ Učesnica fokus grupne diskusije starosti 13 godina

Grafikon broj 2. - Grafički prikaz reakcije djece na loše komuniciranje putem chat-a

Djeca imaju različito mišljenje o tome kako se ponašati u navedenoj situaciji. Oko 79% djece ne bi odgovorilo. Od toga bi većina obavjestila roditelje, dva učenika bi se obratila pedagogu ili nastavniku, a jedan policiji jer je nepovjerljiv da bi nastavnici išta mogli poduzeti. 14% djece bi odgovorilo na ovaj vid obraćanja, dok bi 7% djece tražilo izvinjenje.

5.Vaši roditelji i vi ste se dogovorili o nekim pravilima korištenja interneta i mobilnog telefona kod kuće, ali se trenutno nalazite kod druga/drugarice. Da li treba da pratite pravila vaših roditelja ili ono što radi drug/drugarica? Zašto?

Djeca uglavnom imaju podijeljena mišljenja o ovom pitanju. Neki tvrde da ne bi prekršili dogovor, dok bi ga drugi prekršili ukoliko se odnosi na ograničeno vrijeme, ali ukoliko se odnosi na zabranjene stranice ne bi kršili dogovor.

„Ja bih poslušala roditelje, samo bih rekla drugarici da neću.“⁵⁵

„Ja znam da ne valja, ali otišla bih da to vidimo, neće moja drugarica to zloupotrijebiti.“⁵⁶

6.Na internetu primete poruku od internet provajdera u kojoj se traži šifra vaših ličnih naloga (npr. za mail, facebook, pristup internetu). Kažu da im treba za redovno održavanje. Da li treba da im date šifru?Zašto?

Djeca koja su rekla da ne bi dala šifru to objašnjavaju strahom od zloupotrebe i njih 94% je dalo takav odgovor, dok bi 6% ipak na to pristalo.

„Ja bih dao šifru zato što znam ljude, oni su meni priključili internet. Kad bih njima poslao šifru i nešto desi, znao bih ko je kriv.“⁵⁷

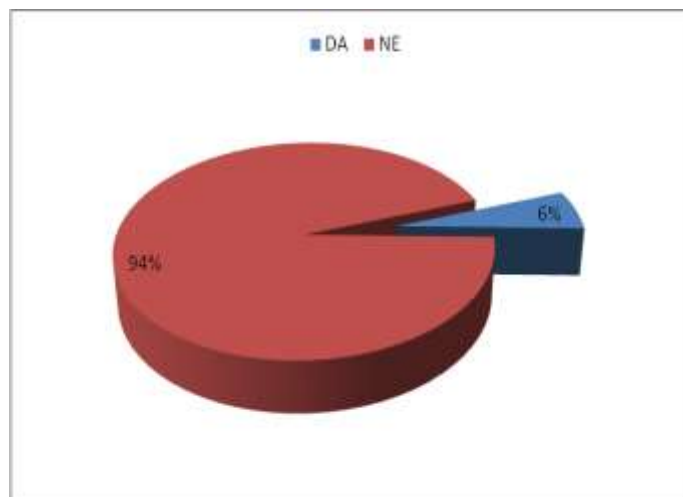
„Dao bih, ako oni nešto održavaju.“⁵⁸

⁵⁵Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 12 godina, citat.

⁵⁶Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 12 godina, citat.

⁵⁷Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 12 godina, citat.

⁵⁸Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 13 godina, citat.

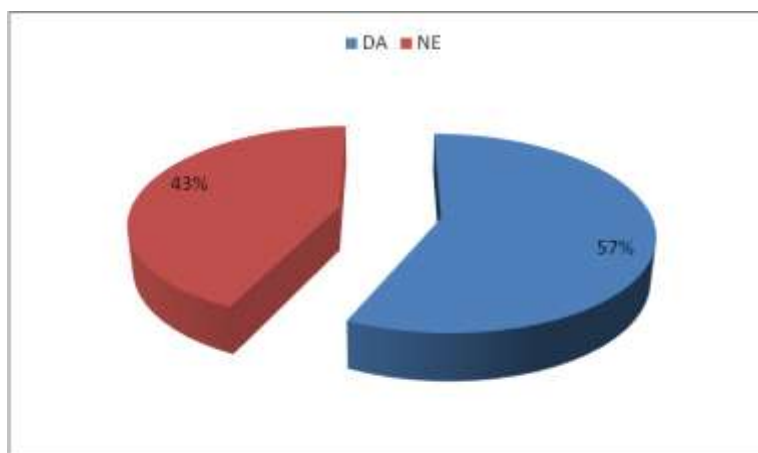

Grafikon br.3 - Da li biste dali šifru ličnih naloga internet provajderu?

7.Upoznali ste nekog u chat room-u koji kaže da želi da se druži sa vama. Živi blizu vas. Da li je u redu da se družite uživo? Zašto? Ako jeste, kako ćete organizovati prvi susret? S kim ćete ići? Gdje?

U ovom slučaju mišljenja su podijeljena. 57% djece bi organizovali takav susret, a 43% ne bi. Iako djeluje da imaju odgovaran pristup prema internetu, i da su teoretski upoznati sa opasnostima i zamkama interneta, ipak bi neki od njih iz radoznalosti ušli u situacije koje mogu biti za njih opasne. Npr. kažu da se ne bi sreli sa nepoznatom osobom, ali razvijaju priču kako i pod kojim uslovima bi se ipak sastali, uglavnom bi to bilo na nekim javnim mjestima i u nečijoj pratnji.

„Ja bih se upoznao s njim, rekao bih mu da odemo malo u šetnju, popričali bismo, a kad bih vidio da je on dobra osoba, da mi se sviđa, onda bih ga odveo kod mene i upoznao bih ga sa mojim roditeljima”⁵⁹

Grafikon br.4 - Da li biste organizovali susret sa osobom koju ste upoznali u chat room-u?

⁵⁹Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 13 godina,citat.

Finalno pitanje

8. Hoćete li još razgovarati o nečemu vezano za internet i mobilne telefone? Da li je bilo situacija u kojima ste se neprijatno osjećali/e? Šta ste radili? Da li ste pričali o tome nekome?

Djeca vrlo rado učestvuju u diskusiji, otvoreno razgovaraju o temi. S obzirom na uzrast, osjeća se želja da pokažu svoje znanje iz istraživane oblasti. Većina djece navodi da nisu imali neprijatnih situacija. Ipak, neki od učesnika su imali iskustva sa porukama neprimjerenog sadržaja na internetu i uznemiravanja preko mobilnih telefona. Samo jedna djevojčica se obratila majci za pomoć.

2. IZVJEŠTAJ SA FOKUS GRUPNIH DISKUSIJA ZA DJECU 14-18 GODINA

U fokus grupnim diskusijama učestvovalo je 51 dijete od čega 26 dječaka i 25 djevojčica, uzrasta 14-18 godina. Diskusije su održane u skladu sa smjernicama i uz pomoć ukupno 10 pitanja (1 uvodno, 8 istraživačkih i 1 finalno pitanje).

Održano je 5 grupnih diskusija u periodu od 01. novembra do 27. novembra 2012. godine prema sljedećem rasporedu:

Redni broj	Mjesto	Škola	Datum	Vrijeme
1.	Bijeljina	Poljoprivredna i medicinska škola	01.11.2012.	12,00-13,30h
2.	Prnjavor	Gimnazija	02.11.2012.	12,00-13,30h
3.	Doboj	Tehnička škola	15.11.2012.	12,30-14,00h
4.	Foča	Srednjoškolski centar	16.11.2012.	11,00-12,30h
5.	Banja Luka	Ekonomska škola	27.11.2012.	12,50-14,00h

Tabela br. 2 – Raspored održanih fokus grupnih diskusija za djecu 14-18 godina

Analiza odgovora na pitanja

Uvodno pitanje

1. Koliko vremenski koristite internet u toku dana, u toku radne nedjelje, u toku vikenda? Šta radite na internetu?

Većina učenika je odgovorila da na internetu provodi najmanje 1-2 sata radnim danom, a preko vikenda nešto više. Internet svi koriste najviše u zabavne svrhe (muzika, skajp, facebook, video snimci, filmovi), ali isto tako i za potrebe škole. Gotovo svi imaju profile na društvenoj mreži facebook koji im služi za komunikaciju i razmjenu mišljenja sa prijateljima o

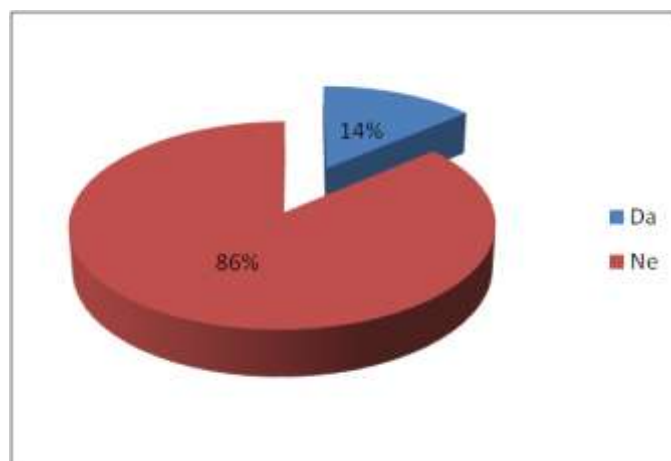
raznim temama. Mnogo učenika je istaklo da internet koriste i u svrhu edukacije, za izrade raznih projekata, pisanje eseja.

„Ja sam na internetu dostupna svo vrijeme kada sam kući, prestala sam da gasim svoj laptop, non-stop je upaljen, samo ga poklopim i non-stop je tu internet. Na žalost ja ga ne koristim za neku razonodu ili tako nešto, društvene mreže ne koristim osim skajp-a. Skajp koristim iz potrebe za školom, nekada kada hocu da pricam sa nekim prijateljima. Mene to strašno opterećuje, ja se smatram žrtvom tog interneta jer ja ne mogu da pobjegnem od njega. Jedan primjer, ja koliko god ne htjela da budem na tom internetu, ja sam teški protivnik društvenih mreža, tehnološkog i tehničkog razvoja društva. Mislim da nas to uništava ali kako sam uključena u razne projekte, stalno traže kontakt putem mail-a, ja na tom mailu non-stop moram biti. Jutros sam otišla na kurs i nemam laptop, preko telefona moram ući da pročitam taj mail, da nekoga zovem i sl. Tako da zbog drugih ljudi, kojima je lako koristiti internet, mi manjina koji to ne volimo, mora to da radimo. Za vikend imam malo slobodnog vremena i kada imam nešto pročitam, neki članak, neke vijesti, novine. Najviše koristim za školu, za projekte i obaveze a najmanje za razonodu.“⁶⁰

Istraživačka pitanja

2. Da li ste ikad dali svoju adresu ili broj telefona nekim ljudima koje ste upoznali preko Facebooka ili My Space-a i drugih društvenih mreža i chat-room-ova radi upoznavanja uživo? Ako jeste, kako ste se osjećali? Ako niste, zašto niste?

Većina djece je rekla da ne bi davali svoje podatke jer se to može zloupotrijebiti. Djeca koja su odgovarala da su davala svoje podatke nepoznatim osobama objašnjavaju time što mnogo ljudi upoznaju učestvovanjem u raznim aktivnostima: folklor, sport, NVO i sl.

Grafikon br. 5 - Da li ste ikad dali svoju adresu ili broj telefona nekim ljudima koje ste upoznali preko interneta?

⁶⁰ Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 16 godina, citat.

Neki su imali i neprijatna iskustva koja su se odnosila na uznemiravanje mobilnim telefonom.

„E, ja jesam, pa sam se i pokajala. Ne znam ni zašto sam dala, ni šta mi je bilo. Uglavnom, imala sam problema, uznemiravali su me i na mobilni. Ispostavilo se da je to neka druga osoba i od tad više nikad.“⁶¹

3. Da li ste ikad poslali sliku sebe nekom koga ste upoznali na internetu? Ako jeste, da li ste unaprijed tražili mišljenje odraslih (kojih)?

Niko nije slao svoje slike osobama koje je upoznao putem interneta.

„Bilo je par situacija kada sam morao da šaljem samo jednu fotografiju i to zbog pasoša. Nikakva eksplicitna slika, ili neka slika koja bi se mogla upotrijebiti i zloupotrijebiti na neki način. Možemo se zaštititi tako da ne postavljamo slike koje bi se mogle zloupotrijebiti.“⁶²

5. Da li ste ikad prihvatili kao „frendove“ na Facebooku ili My Space-u i drugim društvenim mrežama ljude koje nikad ranije niste sreli uživo? Zašto?

Djeca uglavnom kažu da ne prihvataju nepoznate osobe za prijatelje. Ipak, jedan broj priznaje da su to nekad uradili, ali samo ljude iz bliže okoline i ukoliko imaju neke zajedničke prijatelje i određene informacije o tim osobama.

„Ja imam jedan specifičan problem, pošto vidim puno ljudi u školi, van nje i sl. Mnogo njih mene prepoznaju, a ja njih uopšte ne poznajem i onda dođem u situaciju da vidim 10 zahtjeva za prijateljstvo ako ne budem duže vrijeme na fejsu. Odbiću ljude ako vidim da nemamo zajedničkih prijatelja, a ako vidim da imamo zajedničkih prijatelja onda prihvatim, a mogu nekome i od prijatelja da postavim pitanje odakle ti poznaješ tu osobu.“⁶³

6. Koje stvari na internetu ili mobilnom telefonu mogu smetati vama i vašim vršnjacima? Da li ste imali neprijatna iskustva prilikom korišćenja interneta?

Učesnici fokus grupnih intervjuja su rekli da im na internetu ili mobilnom telefonu mogu smetati vrijeđanje i prijetnje, emitovanje eksplicitnih scena, video snimci koji pokazuju neku vrstu nasilja. Imali su loša iskustva sa krađom profila na facebook-u, vulgarnim sadržajima, objavljivanjem neprimjerenih video snimaka na YouTube-u.

„Meni najviše smeta što djeca i po razmišljanju i po godinama, koriste društvene mreže na neprimjeren način, zloupotrebljavaju prednosti korišćenja interneta.“⁶⁴

⁶¹ Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 15 godina, citat.

⁶² Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 15 godina, citat.

⁶³ Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 16 godina, citat.

⁶⁴ Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 16 godina, citat.

7.Koliko tvoji roditelji znaju o tome kako ti koristiš internet? Da li tvoji roditelji razgovaraju s tobom na temu interneta?

U većini su roditelju upućeni u dešavanja, upozoravaju djecu na štetne uticaje i uglavnom im sugerišu da ne ostvaruju komunikaciju sa nepoznatim osobama.

8.Vaš internet provajder šalje vam poruku u kojoj traži od vas šifru za logovanje na mail ili facebook da bi popravio vaš nalog. Da li treba da mu date šifru? Zašto?

Sva djeca su čvrstog stava da u tom slučaju šifru ne treba davati nikome.

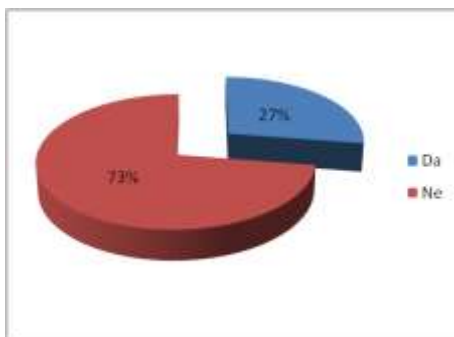
9.Da li biste željeli saznati više o sigurnosti korišćenja interneta i mobilnih telefona? Kako biste se najviše voljeli informisati o sigurnosti korišćenja interneta i mobilnih telefona?

Iako smatraju da su dosta dobro obaviješteni i osviješteni, ipak su dodatne edukacije neophodne za sve uzraste i u svim segmentima društva. Naveli su nekoliko načina za bolju informisanost i djece i odraslih: putem medija, radionice, predavanja, javne tribine, seminari na temu sigurnosti korišćenja interneta i mobilnih telefona.

„Ja mislim da smo mi svi u većini svjesni mada bi to trebalo proširiti na veći krug ljudi. Da se prave neke radionice i sl. Treba edukovati sve bez obzira na godine, jer svi koriste internet i danas je internet svima dostupan.”⁶⁵

10.Da li ste ikada lično upoznali osobu koju ste prvi put upoznali preko interneta? Ako jeste, kako ste organizovali susret? Da li ste bili sami sa tom osobom? Gdje ste bili? Ako niste, da li bi bilo u redu da to učinite? Zašto?

Veći broj djece, preko 70%, je rekao da nije nikog upoznao na taj način. Oni koji su ipak imali takva iskustva ističu da su bila pozitivna. To su uglavnom osobe sa kojima su stupili u kontakt preko aktivnosti vezanim za sport, folklor ili učešće u NVO. Na sastanak su svi išli u pratnji prijatelja osim jednog učenika .

Grafikon br.6 - Da li ste ikada lično upoznali osobu koju ste prvi put upoznali preko interneta?

⁶⁵ Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 17 godina, citat.

„Preko interneta rijetko kad upoznajem osobe, ... postoji par osoba koje sam upoznao preko interneta i lično sam ih poslije toga upoznao, ... susret smo dogovorili takođe preko interneta, ali sam imao mnogo podataka o toj osobi i imao sam povjerenje u nju pa smo se našli, ... da išao sam sa društvom.“⁶⁶

Finalno pitanje

11. Ima li još nešto o čemu biste htjeli razgovarati na temu korišćenja interneta i mobilnih telefona na bezbjedan i siguran način? Šta ste radili? Da li ste pričali o tome nekome?

Na kraju diskusije učenici su podijelili neprijatna iskustva uglavnom vezana za uznemiravanja putem mobilnih telefona. Razgovor na ovu temu im je koristio, ističu da je tema interesantna i poučna.

Sve grupe su bile raspoložene za diskusiju i razmjenu iskustava. Pokazali su zreo odnos prema datoj temi. Svjesni su pozitivne strane savremenog načina komuniciranja, ali su upoznati i sa opasnostima kojima mogu biti izloženi korišćenjem interneta i mobilnih telefona. Srednjoškolci su i pored znanja i iskustava koje imaju i dalje otvoreni za razgovor i željeli bi se više informisati i učestvovati u sličnim diskusijama. Oni učenici koji pohađaju informatički smjer smatraju da imaju dovoljno znanja i da im se putem društvenih mreža ne može desiti ništa loše. Iz vođenih razgovora se može zaključiti da su neka djeca bila izložena neprimjerenim sadržajima. Posebno su istakli problem korišćenja interneta kod mlađe populacije i pozivaju roditelje na odgovornost.

3. IZVJEŠTAJ SA FOKUS GRUPNIH DISKUSIJA ZA RODITELJE ADOLESCENATA

U fokusu ove grupne diskusije učestvovalo je ukupno 40 roditelja. Diskusije su održane u skladu sa smjernicama i uz pomoć ukupno 12 pitanja (1 uvodno, 10 istraživačkih i 1 finalno pitanje).

Održane su ukupno 4 grupne diskusije u periodu od 08. novembra do 17. decembra 2012. godine prema sljedećem rasporedu:

Redni broj	Mjesto	Škola	Datum	Vrijeme
1.	Doboj	OŠ „Sveti Sava“	08.11.2012.	16,30-17,30h
2.	Banja Luka	OŠ „J.J.Zmaj“	29.11.2012.	17,30-18,45h
3.	Banja Luka	OŠ „Borisav Stanković“	05.12.2012.	18,00-19,00h
4.	Doboj	SŠC Doboj	17.12.2012.	17,00-18,00h

Tabela br. 3 – Raspored održanih grupnih diskusija za roditelje adolescenata

⁶⁶ Učesnik fokus grupne diskusije uzrasta 17 godina, citat.

Analiza odgovora na pitanja

Uvodno pitanje

1. Koliko vremena provode i šta rade vaša djeca na internetu i sa mobilnim telefonima koji imaju pristup internetu? Koje su prednosti, a koje mane ovih tehnologija?

Roditelji koji su upućeni u to koliko njihova djeca provode vremena na internetu kažu da je to u prosjeku oko 2 sata dnevno, vikendima i na raspustu nešto više. Neki od njih su ograničili vrijeme u zavisnosti od uspjeha u školi. Međutim, tvrde da ih ne mogu kontrolisati ukoliko imaju mobilni telefon koji ima pristup internetu. Veliki broj roditelja se izjasnio da nema uvid o vremenu provedenom na internetu jer su zaposleni i nisu u mogućnosti da to isprate do kraja.

Kao prednosti modernih tehnologija roditelji navode dostupnost korisnih informacija, a mane su prema njihovom mišljenju otuđenje, slabljenje mašte i verbalnih sposobnosti, nedostatak fizičke aktivnosti, zavisnost o društvenim mrežama, pristup neprimjerenim sadržajima, komunikacija sa nepoznatim osobama.

Istraživačka pitanja

2. Koji svijet smatrate da je opasniji za vašu djecu: stvarni ili virtuelni? Zašto?

Roditelji u najvećem broju smatraju da su oba svijeta podjednako opasna za njihovu djecu. Oni koji kažu da je opasniji stvarni svijet to objašnjavaju time što nisu u mogućnosti da u svakoj situaciji zaštite dijete, dok se to u virtuelnom svijetu ipak može kontrolisati. Ipak, oni koji smatraju da je opasniji virtuelni svijet ističu da se u njemu na podmukliji i perfidniji način pristupa djeci. U jednom se svi roditelji slažu, djecu treba usmjeriti i upozoriti na sve opasnosti, kako na internetu tako i u stvarnom životu.

„Moj sin je još mali i ja ga kontrolišem na internetu, a u stvarnom svijetu još uvijek ima situacija kada nisam u stanju da budem s njim da ga zaštitim.“⁶⁷

3. Kojim specifičnim opasnostima su vaša djeca izložena kad koriste internet i mobilne telefone? Da li ste imali iskustva sa nekima od tih opasnosti do sada? Kako ste reagovali? Da li razgovarate o tome sa vašom djecom?

Roditelji uglavnom ističu da su svjesni opasnosti kojima njihova djeca mogu biti izložena na internetu, i na prvom mjestu stavljaju pedofiliju, zatim lažno predstavljanje i zloupotreba djece i pristup neprimjerenim sadržajima. Niko od roditelja konkretno nije imao neprijatnih iskustava. Svi roditelji potvrđuju da sa djecom o tome razgovaraju.

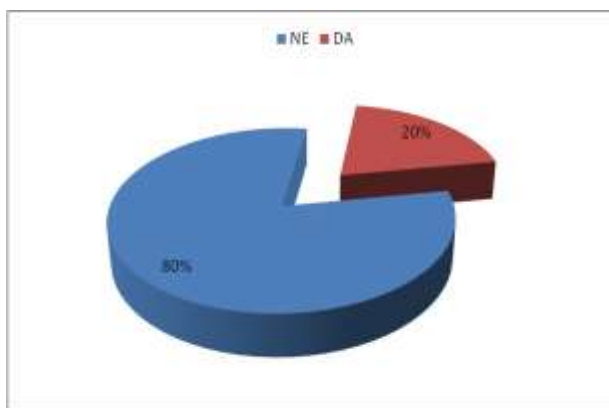
⁶⁷ Učesnik fokus grupne diskusije sa roditeljima, citat.

4. Da li znate da li su vaša djeca ikad srela uživo ljude koje su upoznali na internetu? Ako jesu, da li ste im dali saglasnost? Jeste li bili prisutni tokom prvog susreta?

Većina roditelja kaže da se njihova djeca nisu srela uživo sa ljudima koje upoznaju preko interneta. Neki od njih ističu da ipak ne mogu to sa sigurnošću tvrditi jer ne mogu djecu kontrolisati u potpunosti. Samo je jedna majka navela da je njeno dijete imalo takvo iskustvo ali da ona nije prisustvovala sastanku.

5. Šta je „sexting“? Koje su njegove opasnosti? Da li razgovarate o tome sa vašom djecom?

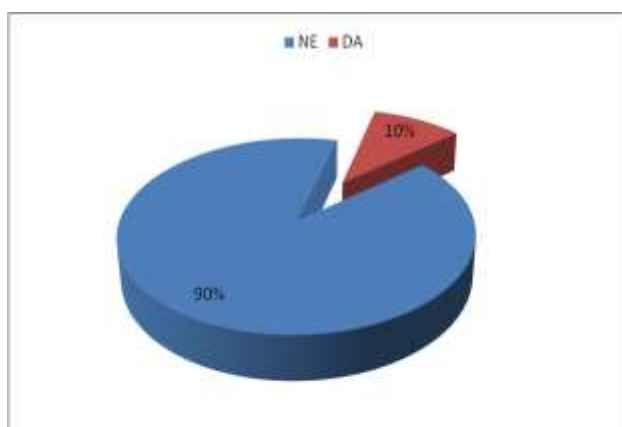
Iz dobijenih odgovora se vidi da 20% roditelja poznaje termin sexting, dok 80% roditelja nije upoznato sa tim terminom. Nakon što je pročitano objašnjenje pojma, roditelji su rekli da sa djecom razgovaraju o mogućnosti da im neko šalje poruke sa seksualnim konotacijama i upozoravaju ih na to.

Grafikon br.7 - Poznavanje pojma „sexting“

6. Šta je „grooming“?

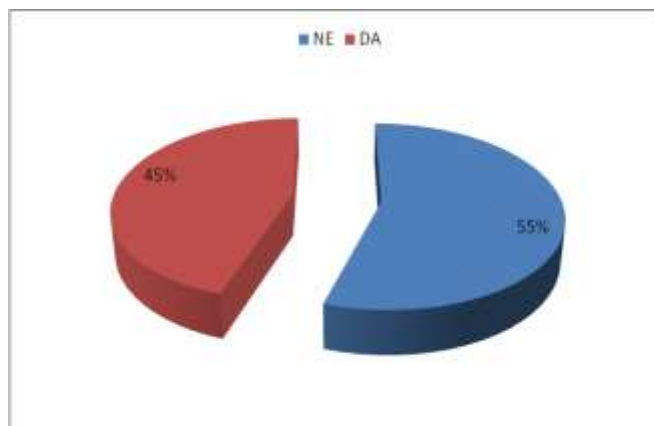
Ovaj termin poznaje 10% roditelja, dok 90% nije upoznato sa njim.

Grafikon br.8 - Poznavanje pojma „grooming“

7. Šta je „cyber bullying“?

Iz dobijenih odgovora proizilazi da 55% roditelja ne poznaje ovaj termin, a 45% poznaje.

Grafikon br. 9 - Poznavanje pojma „cyber bullying“

Većina roditelja je bila zbunjena navedenim pojmovima, ali su nakon pojašnjavanja istih od strane moderatora konstatovali da o tome pričaju sa djecom ali im je nepoznata ta terminologija.

8. Da li ste se dogovorili o nekim okvirnim pravilima ponašanja sa vašom djecom za korišćenje interneta i mobilnih telefona? Ako ih ima, kakva su i da li uključuju i ponašanje izvan kuće?

Gotovo svi roditelji tvrde da su dogovorili pravila za korišćenje interneta ali nisu sigurni koliko ih djeca poštuju i van kuće. Napominju da se pravila više mogu primjenjivati na djeci mlađeg uzrasta, a sa starijima se više uspostavlja određeno povjerenje.

9. Da li ste upoznati sa mjerama zaštite koje koristi vaš internet provajder za djecu, ako ih ima?

Veći broj roditelja se izjasnio da nisu upoznati sa mjerama zaštite za djecu koju koristi internet provajder. Dva roditelja su rekla da koriste tu zaštitu, ostalima je poznata ta mogućnost, ali je ne primjenjuju.

10. Da li na bilo koji način pratite sadržaj kojim vaše dijete ima pristup? Da li koristite neki filter program za zaštitu vaše djece na internetu, npr. da bi se spriječio pristup određenim materijalima? Da li razgovarate o tome sa vašom djecom?

Roditelji kažu da prate sadržaje kojim dijete ima pristup koliko su u mogućnosti. Sve se svodi na razgovor i uzajamno povjerenje. Veoma mali broj roditelja koristi neki od filtera za zaštitu djece na internetu.

11. Kako biste reagovali kad biste saznali da je vaše dijete bilo u kontaktu sa nepristojnim ili ilegalnim materijalima na internetu? Da li razgovarate o tome sa vašom djecom?

Svi roditelji su rekli da bi razgovarali sa djetetom i ukazali mu na opasnosti koje prijete na internetu.

Finalno pitanje

12. Šta biste realno mogli uraditi da vaša djeca koriste internet i mobilne telefone bezbjednije?

Svi su saglasni da djecu treba informisati kroz razgovor i o manama i o prednostima interneta, ali prije svega se roditelji trebaju bolje edukovati da bi mogli pomoći djeci i zaštititi ih. Svjesni su šta sve sa sobom nosi moderna tehnologija i nastoje da se o svemu više informišu. Uplašeni su zbog mogućnosti zloupotrebe djece putem interneta i nemogućnosti da djeci posvete više vremena s obzirom na ubrzan tempo života. Diskusija je stimulisala roditelje da još više razmišljaju o zaštiti djece na internetu. Pored spremnosti za razgovor izrazili su želju da se i sami obrazuju o ovoj temu.

4. IZVJEŠTAJ SA FOKUS GRUPNIH DISKUSIJA ZA PROFESIONALCE IZ NADLEŽNIH VLADINIH INSTITUCIJA I USTANOVA

Za potrebe istraživanja održane su četiri fokus grupne diskusije u Banjaluci, Bijeljini, Istočnom Sarajevu i Doboju na kojima je učestvovalo ukupno 36 ispitanika, različitih profesionalaca iz nadležnih institucija i ustanova koji se bave djecom i maloljetnicima. Po strukturi zanimanja ispitanici su bili: psiholozi, pedagozi, kriminalistički inspektori, okružni tužilac, inženjeri i profesori informatike, sudije, socijalni radnici, profesori razredne nastave i predstavnik nevladine organizacije.

STRUKTURA UZORKA	BROJ UČESNIKA
Centri za socijalni rad	6
Centri javne bezbjednosti	7
Osnovne škole	8
Srednje škole	6
Osnovni sudovi	3
Okružni sudovi	2
Okružna tužilaštva	3
Nevladine organizacije	1
UKUPNO	36

Tabela br. 4 - Struktura i broj ispitanika

Analiza odgovora na pitanja

1. Šta je eksploatacija djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija?

Učesnici fokus grupnih diskusija su se složili da su imali dodirnih tačaka sa problemom eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija, ali nisu imali veća iskustva u svojoj praksi, niti su upoznati sa načinima na koji se rješavaju ovi problemi. Po mišljenju stručnjaka, najčešći uzroci nastanka ovog problema su neupućenost i neangažovanost roditelja u dječije aktivnosti, niska informatička pismenost roditelja, nova vrsta komunikacije koja stvara otuđenje.

2. Koja je vaša uloga i uloga vaših kolega u prevenciji i sprječavanju eksploatacije djece na internetu po propisima u okviru vašeg polja rada?

Konstatovano je da se rad na prevenciji i sprječavanju eksploatacije djece na internetu ogleda u vidu predavanja, izradom i dijeljenjem različitih priručnika o opasnostima na internetu namijenjenih djeci školskog uzrasta i roditeljima. Na tom polju su angažovani centar javne bezbjednosti i škole. Što se tiče škola, istaknuto je da ne postoje zakonski propisi i sistemska edukacija djece, niti je školskim aktima regulisan rad na prevenciji ovog problema. Postoji samo moralna odgovornost i edukativna uloga vaspitnog kadra kroz različite radionice. U centrima za socijalni rad takođe ne postoje propisi, djeluje se na indirektan način, rade po pozivu, odnosno bave se posljedicama u okviru savjetovališta za roditelje. Kriminalistički inspektori iznose podatke da MUP ima preventivnu ulogu i zakonski. Na nivou Ministarstva prosvjete i kulture i Ministarstva unutrašnjih poslova potpisan je protokol o saradnji i postupanju vezano za cyber kriminalitet. Svoje aktivnosti provode u vidu predavanja i izrade raznih brošura i promotivnih materijala. Takođe, reaguju po prijavi, slučaj obrade i prosljede tužilaštvu. Sud ne može djelovati preventivno, samo represivno, tužilaštvo sprovodi samo istražne radnje i goni počinioca krivičnog djela.

3. Šta je sexting, grooming i cyber bullying?

Pojmovi koji se koriste na ovom polju su neadekvatni i nerazumljivi te ih je kao takve nemoguće prepoznati (sexting, grooming, cyber bullying). Preporuka učesnika je da bi terminologiju trebalo prilagoditi našem govornom području i različitim profilima ljudi. Tako bi djeca, roditelji i zaposleni lakše razumijevali problem.

4. Da li ste direktno ili indirektno u dodiru sa posebnim slučajevima eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u okviru vašeg djelovanja? Ako jeste, molimo vas da ukratko opišete slučaj i da li ste uključili profesionalce (koje) iz drugih oblasti u okviru državnih institucija ili civilnog i privatnog sektora (kojih), kakav je taj kontakt i da li je uspostavljena formalna saradnja?

Što se tiče formalnih mehanizama komunikacije i razmjene informacija sa profesionalcima iz druge oblasti učesnici su se složili da je jedini vid komunikacije službeni dopis. Saradnja se odvija po formalizmu koji je zakon predvidio, odnosno policija je glavni akter koji vrši istrage po pitanju eksploatacije djece, uz saradnju centra za socijalni rad i škole, a predmet se na kraju prosljeđuje tužilaštvu.

5. Koji su neformalni mehanizmi komunikacije i razmjene informacija sa profesionalcima izvan vaše oblasti kad je u pitanju slučaj eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija? Koji su izazovi u ovoj komunikaciji?

Neformalni vid komunikacije podrazumijeva seminare na kojima se razmjenjuju informacije. Učesnici smatraju da bi ova komunikacija trebala biti formalizovana čime bi se saradnja podigla na veći nivo.

6. Da li ste upoznati koje institucije su nadležne za zaštitu djece od eksploatacije putem informacionih i komunikacionih tehnologija? Ako jeste, koje su ovo institucije?

Na pitanje koje su institucije nadležne za zaštitu djece od eksploatacije putem informacionih i komunikacionih tehnologija učesnici su pobrojali sljedeće institucije: škola, centar za socijalni rad, centar za mentalno zdravlje, policijska stanica, MUP, tužilaštvo, sudovi, Ministarstvo prosvjete i kulture, Ombudsman za djecu Republike Srpske, NVO.

Poseban akcenat stavljen je na prijavljivanje od strane roditelja i saradnju sa njima, jer su oni ti koji bi trebalo prvi da uoče problem i ako nisu u mogućnosti da ga sami riješe, zatraže pomoć nadležnih institucija.

7. Po vašem mišljenju, kakva je komunikacija među resornim ministarstvima i profesionalcima u polju prevencije i zaštite djece od eksploatacije djece na internetu? Da li postoje nedostaci u takvoj komunikaciji? Ako postoje, koji su oni?

Iznesena su različita mišljenja po pitanju komunikacije među resornim ministarstvima i profesionalcima u polju prevencije i zaštite djece od eksploatacije djece na internetu. Neki imaju dobra, a neki loša iskustva, ali svi se slažu u jednom- postoji neusklađenost u podacima i definicijama i nedostatak saradnje nadležnih institucija i ustanova.

8. Koje su vaše preporuke za unapređenje sistema zaštite od eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija iz vaše perspektive?

Na osnovu dosadašnjih iskustava profesionalci su dali sljedeće sugestije i preporuke za unapređenje sistema zaštite djece od eksploatacije putem informacionih i komunikacionih tehnologija:

- definisati problem, uvrstiti ga u zakon pa tek onda rješavati,
- podizanje svijesti o osjetljivosti ovog problema kod djece i odraslih osoba,
- edukacija društva u svim segmentima (obuka nastavničkog kadra i uvođenje obaveznog časa u obrazovni sistem o opasnostima koje vrebaju na internetu, odnosno, prilagoditi nastavne programe i pratiti savremena dešavanja),
- viši nivo informatičkog znanja,
- kontinuirana edukacija djece, roditelja i svih ostalih aktera koji rade na zaštiti djece od eksploatacije na internetu,
- izrada promotivnih materijala i osmišljavanje predavanja prilagođenih potrebama roditelja,
- jača medijska podrška,
- komunikacija između institucija bi trebala biti formalizovana čime bi se saradnja podigla na viši nivo, a na taj način bi svi akteri koji su uključeni u proces zaštite prava djece imali potpune informacije te bi pomoć ciljanoj grupi bila svrsishodnija,
- izdvajanje većih finansijskih sredstava na državnom nivou, a u cilju provođenja preventivnih aktivnosti.

Zajednički zaključak učesnika fokus grupa je da je problem zaista složen i društvo kao cjelina mu mora pokloniti pažnju. Svi treba da budu uključeni, ali porodica je stub rješavanja problema. Evidentno je da neznanje o ovom problemu iziskuje edukaciju kadra na svim poljima, veću ulogu državnih organa kao i korištenje najsavremenije opreme i tehnologije u cilju sprečavanja i sankcionisanja ove pojave.

5. DUBINSKI INTERVJU O EKSPLOATACIJI DJECE NA INTERNETU

Dubinski intervju obavljen je sa predstavnicom nevladine organizacije „Zdravo da ste“ u Banjaluci koja se bavi problematikom praćenja i zaštite prava djece.

Što se tiče samog pojma eksploatacija djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija, u nevladinoj organizaciji smatraju da je sam problem još uvijek nejasno određen, jer se svaki dan iznova dopunjava raznim novim situacijama u kojima su djeca izložena zloupotrebi putem internet tehnologije. Naglašavaju da je država ta koja bi trebala da ima jake sektore nadležne za ovu problematiku. Iskustva NVO pokazuju da sistem nije uvezan, odnosno nedostatak komunikacije i nepostojanje informacija otežava mogućnost efikasnijeg pristupanja problemu. Osnovna uloga NVO u sprečavanju eksploatacije djece na internetu je u prevenciji i stvaranje pritiska na sistem u pravcu promjena u korist efikasnije zaštite djece. Aktivnosti treba usmjeriti u preventivne programe i edukaciju djece od najranijeg uzrasta.

U cilju zaštite djece od različitih oblika nasilja, u organizaciji navode sljedeće oblasti djelovanja i konkretne aktivnosti koje realizuju:

- istraživanja o seksualnoj i drugoj zloupotrebi djece na internetu, naročito na društvenim mrežama,
- edukacija djece i roditelja o opasnostima na internetu,
- informisanje kroz aktivan medijski pristup i
- lobiranje- posebno se pokušalo ukazati na probleme nedovoljne prevencije.

Predstavnica organizacije navodi da su do sada ostvarili saradnu i sa državnim institucijama i sa kompanijama iako to nije zakonski regulisano. Najveću odgovornost pripisuje državi jer smatra da NVO ne može ostvariti dovoljan uticaj. Prepreke sa kojima se NVO susreće su finansiranje, NVO djeluje izolovano, ne postoji dovoljna komunikacija između različitih aktera društva. Napominje da ne može identifikovati državne prioritete u zaštiti prava i interesa djece zbog nedovoljne transparentnosti i otvorenosti sistema.

Preporuke za unapređenje sistema zaštite od eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija iz perspektive NVO su sljedeće:

- prevencija kroz edukaciju djece, roditelja i svih odraslih koji rade sa djecom,
- formiranje multidisciplinarnih timova koji bi radili na identifikovanju, praćenju i suzbijanju eksploatacije djece putem interneta,
- kvalitetna i sistematična edukacija multidisciplinarnih timova,
- brza i dinamična izmjena zakona i svih propisa koji se odnose na ovu problematiku,
- uvezanost sa svim evropskim i svjetskim centrima koji se bave ovom problematikom,
- kvalitetan i brz protok informacija u svim pravcima,
- potpuno i kontinuirano informisanje javnosti,
- rad na terapiji kako žrtava tako i počinitelja jer bez pravilnog dubinskog razumijevanja počinioca ne može se raditi kvalitetno ni na prevenciji.

6. ANALIZA UPITNIKA POPUNJENIH OD STRANE MUP-A

Zaštitu djece od eksploatacije putem informacionih i komunikacionih tehnologija krivični zakoni koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj su na odgovarajući način prepoznali i sankcionisali. Krivična djela koja se direktno odnose na eksploataciju djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija uređena su entiteskim krivičnim zakonodavstvom. Krivični zakon Republike Srpske sadrži krivična djela iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju (član 199 KZ RS) i proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječije pornografije (član 200 KZ RS). Pored ovih krivičnih djela koja se odnose na iskorištavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju, krivičnim zakonom RS sankcionisano je i i krivično djelo koje se odnosi na neovlašteno fotografisanje.

Tokom 2011. godine na području RS Ministarstvu unutrašnjih poslova prijavljena su tri krivična djela u vezi sa eksploatacijom djece na internetu (dva iz člana 199. KZ RS i jedan iz člana 200. KZ RS). Tokom 2012. godine na teritoriji RS prijavljena su tri krivična djela iz člana 199. KZ RS.

U vezi sa prijavljivanjem slučajeva koji se odnose na sexting, grooming i cyber bullying, kako su opisani radnim definicijama ovog upitnika, već je konstatovano, da pod ovim nazivima ova vrsta iskorištavanja djece nije prepoznata.

Predmet po radnim definicijama	2011. god. broj prijavljenih slučajeva	2012. god. broj prijavljenih slučajeva	2011. god. broj odbačenih slučajeva	2012. god. broj odbačenih slučajeva	2011. god. broj procesuiranih slučajeva	2012. god. broj procesuiranih slučajeva
Slučajevi eksploatacije djece na internetu član 199 KZ RS	2	3	-	-	-	-
Slučajevi eksploatacije djece na internetu član 200 KZ RS	1	0	-	-	-	-
Slučajevi sextinga	-	-	-	-	-	-
Slučajevi groominga	-	-	-	-	-	-
Slučajevi cyber bullyinga	-	-	-	-	-	-

Tabela br. 5 - Struktura predmeta po godinama

7. ANALIZA UPITNIKA POPUNJENIH OD STRANE PREDSTAVNIKA KOMUNIKACIONIH KOMPANIJA

U anketiranju je učestvovalo ukupno 11 predstavnika različitih komunikacionih kompanija, različitih zanimanja starosne granice 18-45 godina.

Naziv firme	Broj učesnika	Pol		Starosna grupa		
		muški	ženski	18-30 god.	31-45 god.	više od 45 god.
Komunikaciona kompanija-1	2	2	0	1	0	1
Komunikaciona kompanija-2	4	1	3	2	2	0
Komunikaciona kompanija-3	1	1	0	0	0	1
Komunikaciona kompanija-4	4	4	0	0	4	0
UKUPNO	11	8	3	3	6	2

Tabela br. 6 - Struktura i broj ispitanika

Analiza odgovora na pitanja

1. Šta je eksploatacija djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija?

Među ispitanicima preovladava mišljenje da je to zloupotreba djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija, a javlja se u vezi sa terminom pornografija, štetna tematika (sajtovi koji upućuju na samoubistvo, otmice, drogu, vršnjačko nasilje, odnosno sajtovi koji se koriste kao sredstvo pristupa djeci ili kao sredstvo kontrole). Takođe postoji mogućnost da se djeca putem informacionih i komunikacionih tehnologija vrbuju zbog seksualne eksploatacije, odnosno postavljanjem neprimjerenih sadržaja se vrši podstrekavanje djece na seksualne aktivnosti, na snimanje takvih aktivnosti i postavljanje istih.

2. Koja je uloga internet i telefonskih kompanija u prevenciji eksploatacije djece putem informacionih i telefonskih kompanija?

Predstavnici komunikacionih kompanija su naveli sljedeće mehanizme prevencije: uvećanje fonda znanja o upotrebi i nadgledanju korištenja interneta, tj. bolja edukacija roditelja, upotreba softvera koji bilježe šta je sve rađeno na računaru, skidanje neprimjerenih sadržaja sa svojih servera, zabrana konekcije na sajtove sa pornografskim sadržajem.

3. Koja je uloga internet i telefonskih kompanija u zaštiti djece od eksploatacije putem informacionih i telefonskih kompanija?

Uloga navedenih kompanija je prije svega u čuvanju tragova, održavanju baze podataka i dostavljanje informacija nadležnim službama koji se kasnije mogu upotrijebiti za krivično gonjenje. Znači, reaguju po prijavi, nakon čega uklanjaju tražene sadržaje.

4. Koji je istorijat djelovanja vaše firme u oblasti bezbjednosti djece koja koriste vaše usluge? Kako je vaša firma donijela odluku da se time bavi?

U Telekomu Spske je donesena odluka da se podrži akcija „Bezbjednost djece na internetu“ čime je omogućeno održavanje edukativnih radionica u školama na kojima se djeca upoznaju sa opasnostima koje vrebaju na internetu. U Elta Kabelu su u dosadašnjem radu izdali nekoliko internih publikacija za korisnike sa detaljnim instrukcijama i preporukama za ponašanje na internetu. Ispitanici iz ostalih firmi nisu upoznati sa takvim aktivnostima.

5. Koje su zakonske obaveze zaštite djece od eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija i koje neophodne mjere je vaša firma preuzela da bi poboljšala stanje bezbjednosti djece koja koriste vaše usluge?

Niko od ispitanika nije upoznat sa zakonskim obavezama same zaštite.

6. Koji su tehnički mehanizmi i metodi prevencije i zaštite djece od eksploatacije na internetu na raspolaganju i koje vaša firma koristi (navedite)?

Navedeni su sljedeći mehanizmi: „web filter appliance“, čuvanje logova o ostvarenim konekcijama i blokiranje sajtova sa neprimjerenim sadržajima, antivirus programi i firewall – i sljedeće generacije KAV, Palo Alto, Cisco, Fortinet su na raspolaganju, ali se ne nude krajnjim korisnicima.

7. Da li vaša firma ima kodeks etičkog ponašanja specifično uključujući mjere zaštite djece od eksploatacije na internetu? Ako je odgovor ne, kakve su mogućnosti da se takva vrsta dokumenata odobri u vašoj firmi u budućem periodu?

Mišljenja su podijeljena, neki smatraju da postoje takve mogućnosti u zavisnosti šta te mjere podrazumjevaju. Dok predstavnici nekih kompanija smatraju da bi donošenje etičkog kodeksa značilo forsiranje strane u postupku, što je njima neprihvatljivo kao neutralnom internet provajderu, predstavnici nekih kompanija ističu da postoji takav kodeks ponašanja.

8. Da li smatrate da su prevencija ili zaštita djece od eksploatacije putem informacionih i komunikacionih tehnologija prioriteta vaše firme? Zašto?

Ispitanici su podjednako odgovorili sa da i ne. Smatraju da je najveća odgovornost na roditeljima.

9. Da li ste bili direktno ili indirektno u dodiru sa posebnim slučajevima eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u okviru vašeg rada? Ako jeste, molimo vas da ukratko opišete slučaj i kako ste reagovali u okviru firme?

Samo su predstavnici jedne kompanije imali iskustva sa ovakvim slučajevima. Radilo se o krađi identiteta preko socijalnih mreža.

10. Da li je uspostavljena neka vrsta redovne komunikacije ili formalne saradnje sa državnim institucijama u okviru borbe protiv eksploatacije djece na internetu? Ako jeste, sa kojim državnim institucijama? Kakva je saradnja? Da li ste okvirno zadovoljni sa tom saradnjom? Šta biste promijenili u ovoj saradnji?

Saradnja je ostvarena prema potvrdi predstavnika dvije kompanije sa Agencijom za informaciono društvo Republike Srpske i institucijom Ombudsmana za djecu Republike Srpske, ali ističu da je poželjno proširenje saradnje.

11. Da li je uspostavljena neka vrsta redovne komunikacije ili formalne saradnje sa nevladinim organizacijama koje se bave borbom protiv eksploatacije djece na internetu? Ako jeste, sa kojim organizacijama? Kakva je saradnja bila? Da li ste okvirno zadovoljni i da li biste nešto promijenili?

Niko od ispitanika, prema dostavljenim odgovorima nije uspostavio komunikaciju i saradnju sa nevladinim organizacijama.

Na kraju je ostavljen prostor za dodatne komentare na temu iskustva sa radom protiv eksploatacije djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija.

Ispitanicu predložu sljedeće:

- Stalna edukacija djece, roditelja i šire društvene zajednice,
- veće učešće države (npr. da propišu koji internet saobraćaj, po jasno razgraničenim kategorijama, može biti dostupan u školama),
- web filter usluga kao dodatna usluga u sklopu ADSL paketa ,
- instaliranje specijalizovanih softvera.

8. ANALIZA PRAĆENJA MEDIJSKIH SADRŽAJA OBJAVLJENIH U ŠTAMPANIM MEDIJIMA

U okviru projekta Eksploatacije djece na internetu u Republici Srpskoj koji sprovodi Ombudsman za djecu Republike Srpske (RS) u saradnji sa međunarodnom nevladinom organizacijom Save the Children International (sjeverozapadni Balkan), izvršena je medijsko-komunikološka analiza sadržaja, koji su objavljeni u štampanim medijima na prostoru BiH u periodu od 15. novembra do 15. decembra 2012. godine.

Medijskom analizom uz pomoć servisa praćenja medija (press clipping) bilo je obuhvaćeno 10 dnevnih novina, 12 sedmičnih i petnaestodnevnih novina, te 10 mjesečnika - časopisa.

Ukupan broj praćenih i analiziranih štampanih medija je 32.

Sadržaji za analizu odabrani su tehnikom praćenja medija (press clipping) koju je za potrebe ovog istraživanja radio Media Plan Institut (PR&Consulting), a prema sljedećim ključnim riječima, dogovorenim sa svim institucijama koje rade na realizaciji projekta:

1. Eksploatacije djece na internetu i putem mobilnih telefona;
2. Zlostavljanje djece na internetu putem mobilnih telefona;
3. Fejsbuk/Facebook;
4. Sajberbuling/Cyber-bulling.

Opšti utisak je da je broj medijskih tekstova prema izdvojenim ključnim riječima, tokom pomenutog vremena praćenja medija, bio izuzetno mali. Prepoznato je manje od 10 medijskih tekstova na zadanu temu.

U novembru mjesecu, odnosno u periodu od 15. 11. 2012. godine do 30. 11. 2012. godine, mediji obuhvaćeni praćenjem objavili su samo jedan tekst prema pomoćnim, indirektnim ključnim rečima („zloupotreba djeteta“ i „internet stranica“). S obzirom na položaj teksta u novinama moglo bi se reći da je tekst imao relativnu ograničenu vidljivost. Izvještaj je napisan oslanjajući se na samo jedan izvor, nema citata, nema ni parafraziranja, niti jasnog pozivanja na izvor vijesti izvještaja. Naslovni blok izvještaja više je obećavao, s obzirom da je zadovoljio funkciju privlačenja pažnje.

Jedne dnevne novine u decembru su objavile članak koji je odabran prema ključnim riječima: internet, sajber kriminal. Položaj teksta u rubrici, koja već po nazivu podrazumijeva prisustvo različitih vrsta vijesti, kao i položaj teksta na stranici rubrike (dno stranice), pokazuje odnos prema značaju te vijesti. Kako mjesto medijskog sadržaja bitno utiče na njegovu vidljivost i zapaženost od strane medijske publike, može se pretpostaviti da ovaj prelom u odnosu na ovaj sadržaj, nije bio afirmativan prema ovom događaju.

Jedne dnevne novine objavile su agencijsku vijest koja ima uočljivu poziciju na stranici – gornji desni ugao, napisana je dvostubačno, horizontalno prelomljena, ali nema pokušaja dopune vijesti ekspertskim stavom, a nema ni prateće fotografije ili ilustracije.

U decembru je objavljeno nekoliko članaka koji uglavnom nisu potpisani punim imenom, ne navode tačne izvore, ni u jednom članku nema izjava djece i najčešće su pozicionirani na stranicama tako da nisu upadljivi.

Dobar primjer je tematski članak iz jednih dnevnih novina iz decembra mjeseca, koji može biti zapažen s obzirom na dobru poziciju u dnevnoj novini- gornji lijevi ugao stranice, s obzirom na dobru strukturu teksta, korištenje više adekvatnih izvora, relevantnost sadržaja, naslovnog bloka i fotoilustracije. Istovremeno, sa stanovišta žurnalističke kulture, autor je uspio da pokaže kompleksnost teme (različiti pogledi), proširujući aspekte i poredeći problem sa rješenjima i praksom u regionu. Tekst je potpisan inicijalima imena i punim prezimenom.

Opšti zaključci analize objavljenih tekstova:

- U svim analiziranim medijskim tekstovima o problemima djece i njihovoj zaštiti govore odrasli i ni u jednom analiziranom tekstu izvor nisu bila djeca.
- Ni u jednom medijskom sadržaju nije bilo riječi o konkretnom djetetu, o djeci se govori generalno, a o njihovim problemima uopšteno.
- Objavljeni tekstovi su na različite načine potpisani od strane autora teksta. Samo jedan analizirani tekst potpisan je punim imenom i prezimenom autora.
- Svi tekstovi su inicirani medijskim događajem.
- Sa stanovišta privlačenja pažnje javnosti primijećeno je da su predmetni medijski tekstovi različito smješteni unutar samih novina/časopisa.
- Naslovi tekstova su najčešće stereotipni.

Preporuke

S obzirom na način strukturiranja i način praćenja medijskih tekstova na srodne teme (djeca u medijima u najširem smislu) može se pretpostaviti da redakcijama nedostaju novinari eksperti za medijsko portretisanje pitanja i problema djece i mladih.

To se može pretpostaviti na osnovu vidljivog odsustva analitičkih tekstova, interpretativnih metoda, istraživačkih pitanja o ovim pitanjima, ali i biranjem faktografskih žanrova za način objave medijske teme. Istovremeno, time se indirektno nagovještava odnos medija prema ovim pitanjima i temama.

Mediji pokazuju spremnost da se događaji prate, što zapravo predstavlja prostor za strategijsko djelovanje i usmeravanje pažnje medija. Impulsi za animiranje medija mogu doći iz prostora institucionalnih filtera (prostori i snage van medija koji mogu bitno da utiču na dužinu, vrstu i trajanje informacije).

VI ZAKLJUČAK

Informatičko doba, sa novim informaciono komunikacionim tehnologijama, i nespornim prednostima koje ovakve tehnologije u komunikaciji nude, istovremeno je otvorilo i niz pitanja vezanih za problem bezbjednosti njihove upotrebe. Ovaj aspekt korišćenja novih tehnologija naročito je značajan kada su u pitanju djeca.

Eksploatacija djece na internetu, ubrzanim razvojem tehnologije komunikacija, svakim danom postaje sve prisutniji vid eksploatacije, odnosno zlostavljanja djece i adolescenata. Tako se i vršnjačko nasilje, zadržavajući svoje poznate oblike u realnom okruženju, dobrim dijelom služi uslugama informaciono komunikacionih tehnologija. Pri tome se posebno izdvajaju društvene mreže, koje su nezaobilazan dio odrastanja djece osnovnoškolskog uzrasta.

„Privlačnost“ ove vrste komunikacije koja se često naziva i virtuelnom, leži u mogućnosti anonimnog ostvarenja kontakta sa drugim osobama, što je često za dječiji i adolescentski uzrast, zbog raznih problema koji prate odrastanje i proces sticanja svijesti o vlastitom identitetu, prihvatljivo i vrlo pogodno. Međutim, baš ta okolnost i mogućnost koju nudi moderna informaciona tehnologija ostavlja prostora za razne vrste zloupotreba, pri čemu su djeca najranjivija kategorija. Značaju ove vrste zlostavljanja djece doprinosi i laka dostupnost virtuelnoj komunikaciji – mobilni telefoni i računari danas se mogu lako i jeftino nabaviti, a na svakom koraku omogućen je i besplatan pristup internetu u kafićima, bibliotekama, čitaonicama i drugdje.

Takođe, treba imati na umu da se i sam pojam i definicija ove vrste eksploatacije različito shvata i tumači, kako u kolokvijalnom smislu, tako i u institucijama i organima, koji su po svom mandatu uključeni u zaštitu djece.

Prednosti interneta danas su brojne i djeci između ostalog omogućava ostvarivanje njihovog prava na obrazovanje, izražavanje vlastitog mišljenja, pravo na informaciju, na druženje.

Međutim, ta komunikacija nosi i rizike koje djeca ne znaju prepoznati, a što za posljedicu može da ima ne samo povredu već i ugrožavanje mnogih njihovih prava.

Elektronsko vršnjačko nasilje danas je sve prisutnije među djecom i prema procjenama mnogih izraženije je od onog u realnom okruženju, iz prostog razloga što su djeca sve više zavisna od ovog oblika komunikacije. Dakle, pored činjenice da je vršnjačko nasilje zadržalo svoje oblike u realnom okruženja, novim tehnologijama dobilo je i nove oblike ovog društveno neprihvatljivog ponašanja.

Najčešći oblici nasilja među djecom odnose se na ugrožavanje prava djeteta na njegovu privatnost, kao što je uznemiravanje, vrijeđanje, slanje neprimjerenih, prijetećih i uvredljivih poruka, lažno predstavljanje, iznošenje ličnih podataka, otkrivanje porodičnih prilika, podsticanje na mržnju i nasilje, pristupanje raznim grupama koje imaju različite ciljeve a koji mogu biti štetni i opasni za dijete. Mediji sve češće i u zemljama okruženja upozoravaju –

„Policija privela više maloljetnika koji su preko društvene mreže facebook dogovorili tuču“... „Dogovorili tuču preko facebooka“.⁶⁸

Nasilje koje odrasli čine nad djecom putem interneta najčešće se odnosi na dječiju pornografiju. Lažno se predstavljaju, govore jezikom koji djeca razumiju, znaju kako zadobiti njihovu pažnju i povjerenje i kako postati njihovi „prijatelji“. Onda kad su postali prijatelji svi razgovori su samo njihovi, tajna koja se mora čuvati i za koju odrasli ne smiju saznati.

Ono što ovu vrstu nasilja razlikuje od svih drugih, je upravo činjenica da djeca putem interneta mogu biti izložena nasilju i tamo gdje su do sada bili sigurni, u svojoj sobi i da to nasilje, opet za razliku od drugih, može da traje svih 24 h i svakog dana u nedjelji.

Upravo polazeći od činjenice da je internet danas sastavni dio odrastanja djece od njihovog najranijeg uzrasta, sve su glasnija upozorenja da djeca trebaju dodatnu zaštitu, a koja se prije svega odnosi na prevenciju.

„Kompjuterska pismenost male dece se razvija i pre nego što je dete usvojilo klasičnu pismenost, jer kompjutersko opismenjavanje nije vezano isključivo za obrazovne institucije, jer deca postaju kompetentni korisnici informaciono-komunikacione tehnologije i kompjutera mimo usmerenih i sistematizovanih aktivnosti organizovanih od strane odraslih koji su zaduženi za njihovo obrazovanje, kao što je to slučaj sa klasičnom pismenošću“ (Pribišev Beleslin, 2007).

„Razvija se intuitivno, fluidna je, višeslojna. Obuhvata tehničke kompetencije, ali i kulturološke kompetencije (jer deca uče kako da koriste tehnologije za društvene i kulturne potrebe), i kompetencije za učenje koje im omogućuju da uče i razvijaju svoje potencijale. Razvija se u okruženju koje nije naklonjeno malom detetu (user-friendly pristup u mnogim digitalnim okruženjima odnosi se na odrasle korisnike, ali ne i za decu, kao što je slučaj sa internetom).

Pošto tehnologija koja je dostupna deci nije stvarana za decu, nejasna razdvajanja čine da deca stiču iskustva koja nisu njima primerena, niti mogu da se nose sa njima, što možemo prepoznati u obilju kompjuterskih igara sadržajno namenjena odraslima, a koje koriste deca, potpuno nezaštićena.“⁶⁹

Stručnjaci upozoravaju da ne postoji jedinstven način kojim djecu možemo zaštititi u ovom svijetu komunikacije. Jedini siguran put je učenje djece, od najranijeg uzrasta, o svim prednosima i rizicima interneta. Samo dijete koje ima informacije i koje zna prepoznati problem, u toj komunikaciji može zaštititi i sebe i druge. Učenje djece o bezbjednom korištenju interneta, može biti organizovano po različitim modelima, ali je vrlo važno, da to učenje bude dio obrazovnog sistema.

Razmatrajući problem eksploatacije djece putem interneta upotrebom novih sredstava komunikacije, na osnovu provedenog istraživanja jasno je da postoji prostor za zloupotrebu

⁶⁸ Nekoliko učenika petog i šestog razreda osnovne škole u Hrvatskoj osnovalo je grupu kojom su pozivali na neprijateljstvo prema nastavnici matematike. Takva grupa na žalost je naišla na odobravanje učenika pa su i sami postali dio grupe, koja je za kratko vrijeme imala 200 članova. Komentari članova grupe upućeni su nastavnicu na način- da ne razumiju predavanja, da ne vole matematiku isl.

⁶⁹ Dr Tamara Pribišev-Beleslin, Rana kompjuterska pismenost, www.djeca.rs.ba,

djece, koji je posljedica nedovoljnog poznavanja moderne tehnologije i njenih mogućnosti, s jedne strane i nedovoljnog prepoznavanja i evidentiranja situacija i mogućnosti za zloupotrebu, s druge strane.

Rezultati istraživanja nesporno pokazuju da nema sistemskog praćenja i prikupljanja podataka pa se sa sigurnošću ne može ni ustanoviti kretanje ove pojave.

Analiza normativnog okvira za zaštitu djece od različitih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja pokazuje da ovaj specifičan vid nasilja nad djecom i među djecom zakonodavstvo još uvijek nije prepoznalo u mjeri u kojoj je to potrebno.

Između ostalog, domaća zakonska regulativa kasni sa definisanjem pojmova koji predstavljaju pojedine oblike eksploatacije djece putem informacionih tehnologija. Stručni izrazi za najčešće oblike eksploatacije na internetu, kao što su grooming,⁷⁰ sexting, cyber-bulling su malo poznati čak i na nivou institucija koje između ostalog imaju mandat zaštite djece u ovoj oblasti, te je za početak neophodno da budu jezički prilagođeni domaćim propisima. Za razliku od krivičnog zakonodavstva, koje je uvelo nova krivična djela i sankcionisalo počinioce različitih oblika nasilja i zlostavljanja djece putem interneta, drugi zakoni, kao npr. oblast obrazovanja, govore samo o pravu djeteta na zaštitu od nasilja, ne utvrđujući pri tome moguće oblike i vrste tog nasilja. Zakon, dakle, ne utvrđuje ni šta znači „fizičko nasilje“, pa tako ni koji su mogući oblici elektronskog nasilja. Nedostatak jasnih zakonskih odredbi, prije svega onih koji se odnose na obrazovni sistem, za posljedicu ima da ovaj problem nije dovoljno ni prepoznat ni aktuelizovan u obrazovnom sistemu. Nasilje nad djecom i među djecom putem informaciono komunikacionih tehnologija ne znači da se u svakom od ovih oblika stiču obilježja krivičnog djela, kako je to definisano odredbama krivičnog zakona, i da će se na počinioce primjenjivati sankcije utvrđene krivičnim zakonom. To zahtijeva normativni okvir (pored krivičnog zakonodavstva) za sankcionisanje svakog ponašanja-nasilja, zlostavljanja i iskorištavanja putem informaciono komunikacionih tehnologija.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece, prvi put, na jednom mjestu utvrđuje različite oblike nasilja nad djecom, uključujući i nasilje putem informacionih tehnologija i obavezuje različite službe i institucije na postupanje u skladu sa mandatom koji prema zakonu imaju.

Protokol prvi put obavezuje i na uspostavljanje jedinstvene evidencije (na osnovu podataka različitih sektora), koja bi trebala pokazati prisutnost pojave, njene oblike i načine postupanja nadležnih u svakom od navedenih oblika nasilja nad djecom, a koja će istovremeno biti osnov za definisanje politika u narednom periodu za zaštitu djece od bilo kojeg oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.

Protokol, kao što mu i sam naziv kaže, obavezuje nadležne institucije na postupanje onda kada se nasilje već desilo i kada su već nastupile posljedice. Ono što sistem mora prepoznati

⁷⁰ Iako se u termin grooming (*priprema* ili *vabljenje*) koristi za proces u kome se djeca nagovaraju ili podstiču da učestvuju u interakcijama seksualnog sadržaja preko interneta ili telefonskih uređaja pri čemu su često izloženi neželjenim pornografskim sadržajima kod nas za ovaj termin još uvijek nema adekvatnog prevoda, i kao takav, termin je uglavnom nepoznat ne samo djeci, već i odraslima koji rade sa djecom.

je prevencija različitih oblika nasilja, koja mora dobiti odgovarajući pravni okvir prije svega kroz izmjene zakona u obrazovnom sistemu. Saradnjom stručnjaka iz različitih sektora, osposobljenih za sagledavanje ove pojave u svoj njenoj kompleksnosti, i ljekara i socijalnih radnika, pedagoga, pravosuđa, policije, sistem mora aktivnosti usmjeriti prije svega u preventivne programe.

Razvoj novih tehnologija i njihova široka dostupnost (npr. mobilni telefoni) učinio je da je internetu danas veoma lako pristupiti i da, kao takav, postaje lako dostupan za sve, a posebno za djecu. Takođe, opšti utisak sa fokus grupnih diskusija sa djecom je da djeca provode mnogo više vremena "na internetu" i uz mobilne telefone nego što su i sami svjesni i što žele da priznaju. Niz sadržaja kojima mogu da pristupe čine internet posebno zanimljivim, naročito za adolescentnu dob, kada se, inače, kod djece razvija pojačana želja za novim saznanjima i radoznalost, a to sigurno predstavlja potencijalnu opasnost i rizik da vrlo lako mogu postati žrtve raznih vrsta zloupotreba. Naravno, internet ima veliku prednost, omogućava ogroman broj korisnih informacija iz svih sfera života i nesporna je njegova dobrobit, ali je takođe potrebno imati na umu da internet može biti zloupotrijebljen i da je potrebno da svi, a naročito djeca, budu maksimalno upoznati sa potencijalnim opasnostima i posljedicama.

Na osnovu rezultata analize fokus grupnih diskusija jasno je uočeno da učenici vrlo rado razgovaraju na ovu temu. Primijetna je njihova osviještenost o značaju upotrebe interneta u komunikaciji, u učenju i zabavi, s tim da zabavu stavljaju na prvo mjesto. Iako potvrđuju da o ovoj temi dosta znaju, istovremeno potvrđuju da bi ih njihova dječija radoznalost dovela u situaciju da „testiraju“ osobu koja bi im ugovorila sastanak, razvijajući pri tom razne teorije i kako bi to uradili. O etičkoj komunikaciji na internetu malo znaju, ali im je posebno zanimljiva uloga nadležnih u otkrivanju lica koja se bave nedozvoljenim aktivnostima.

Na pitanje „Kako provodiš vrijeme na internetu?“, neki od ponuđenih odgovora bili su: „igram igrice, tražim sadržaje za školu, kupujem, gledam filmove, četujem, na blogu sam, na društvenim mrežama sam, šaljem elektronsku poštu, pravim prezentacije i crtam, čitam“ i slično. Analizom ovih odgovora utvrđeno je da dječaci, u odnosu na djevojčice, veći značaj pridaju sledećim aktivnostima: igranju igrica, kupovini i gledanju filmova. Obrnuta situacija je kada su u pitanju djevojčice-traženje sadržaja za školu, pravljenje prezentacija i crtanje. Ovim aktivnostima se više bave djevojčice.⁷¹

Srednjoškolci uglavnom naglašavaju da pažnju treba usmjeriti na učenike nižih razreda u osnovnoj školi jer su oni, po njihovom mišljenju, više izloženi riziku, prije svega zbog njihove radoznalosti i nemogućnosti prepoznavanja svih rizika kojima mogu biti izloženi.

Roditelji, imaju primarnu obavezu i odgovornost brinuti za zdravo odrastanje njihove djece, što uključuje i zaštitu djece od različitih oblika nasilja i zloupotrebe putem interneta. Međutim, iako ističu da su uglavnom svjesni rizika kojima djeca mogu biti izložena i da sa djecom razgovaraju na ovu temu, smatraju da programi prevencije moraju biti stalni i kontinuirani i da moraju uključiti djecu od najmlađeg uzrasta.

⁷¹ Univerzitet Banja Luka, Fakultet političkih nauka, Internet i kultura djece i mladih u Republici Srpskoj; dr Tanja Stanković Janković i dr Ivana Zečević „Korištenje kompjutera i interneta u procesima učenja“. str 59

Pri tome, roditelji ističu da za kvalitetan nadzor moraju imati dovoljno i informacija i znanja o tome kako kontrolisati dijete, kako prepoznati da dijete ima problem i kako ga zaštititi. Međutim, bez obzira na znanje koje imaju o informacionim tehnologijama uopšte i posebno u dijelu zaštite djeteta u toj oblasti, za roditelje je ključno sa djetetom razvijati odnos povjerenja, kako bi dijete bez straha roditeljima moglo prijaviti sve neprijatnosti ako ih u ovoj komunikaciji ima.

S obzirom da je nadležnim institucijama u periodu obuhvaćenim istraživanjem podneseno 6 prijava u vezi sa eksploatacijom djece na internetu (pet iz člana 199. KZ RS i jedan iz člana 200. KZ RS), to nije ostavilo mogućnost za veće angažovanje profesionalaca u ovoj oblasti. Ipak, svi su saglasni da je neophodna sveobuhvatna edukacija svih - i djece i roditelja i nastavnog osoblja, kako bi se jasno definisali pojmovi u vezi sa zloupotrebom djece na internetu i odredio sadržaj definisanih pojmova.

Gotovo svi učesnici u ovom istraživanju saglasni su da obrazovni sistem, i u ovom dijelu, mora preuzeti svoju obavezu i odgovornost. Pored porodice koja je osnovna i nezamjenljiva sredina za razvoj i socijalizaciju djeteta, škola, kao javna ustanova koja je i vaspitna i obrazovna, ima izuzetno važnu ulogu u razvoju djeteta i formiranju njegove ličnosti. Učenje djece o odgovornom ponašanju u svim situacijama, pa i onim na internetu, mora biti dio obrazovnog sistema, na način, da djeca od najranijeg uzrasta, prilagođeno njihovom uzrastu i potrebama, u školi uče o različitim oblicima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, između ostalog, o njihovom prepoznavanju, o uticaju i posljedicama na njihov razvoj, o mogućnostima i načinima zaštite i sl. Pri tom se nikako ne smije zaboraviti da je škola samo jedna u nizu brojnih institucija i službi, a nikako i jedina koja treba da preduzima mjere u cilju zaštite djece od različitih oblika nasilja.

Nadalje, internet provajderi nemaju adekvatan odgovor na zakonsku obavezu u smislu zaštite svojih klijenata, naročito djece, od štetnih sadržaja na internetu. Utvrđeno je da samo jedan internet provajder posjeduje kodeks etičkog ponašanja. I pored toga, što pojedini internet provajderi smatraju da bi donošenje ovakvog kodeksa ponašanja na neki način forsiralo pojedine strane, praksa pokazuje da su ipak potrebna određena pravila ponašanja iz perspektive dječijih prava uz svo poštovanje prava na privatnost i zaštitu podataka.

Prema članu 8. stav 2. Pravila o obavljanju djelatnosti davaoca pristupu internetu (60/2012)⁷² utvrđeno je sljedeće:

"ISP je dužan da na osnovu posebnih propisa ili odluke nadležne institucije u Bosni i Hercegovini kojom se određeni sadržaji oglašavaju nezakonitim, primjenom odgovarajućih tehničkih mjera onemogućiti pristup Internet adresama za koje je takvim posebnim propisima ili odlukama nadležnih institucija u Bosni i Hercegovini utvrđeno da su štetni i nezakoniti, a posebno ukoliko se tim sadržajima širi dječija pornografija i slični štetni sadržaji, omogućava nezakonito on-line kockanje, šire kompjuterski virusi ili opasni programi, nezakonito pribavljaju lični podaci, ugrožava opšta sigurnost, javni red i mir, omogućava

⁷²Vjeće Regulatorne agencije za komunikacije, 55.sjednica, 17. 04. 2012. godine.

protivpravna upotreba kompjuterskih programa i aplikacija, kao i druge opasnosti po sigurno korištenje Interneta."

Pitanje je da li su ova pravila dovoljna, s obzirom da praksa i ubrzan razvoj ove tehnologije i njena široka dostupnost pokazuju da je potrebno stalno izgrađivati dodatne mehanizme koji će omogućiti kvalitetniju zaštitu djece.

Ombudsman za djecu Republike Srpske je u 2011. godini u saradnji sa kompanijom m:tel, Agencijom za informaciono društvo Republike Srpske, te profesorima sa Filozofskog fakulteta i Fakulteta političkih nauka uspostavio internet stranicu „Djeca na internetu“. Sadržaj portala postavljan je tako da posjetilac brzo i jednostavno dođe do informacija koje su prilagođene i starosnim kategorijama djece (rano, srednje i kasno djetinjstvo), ali i roditeljima i školi.

Pored toga, Institucija je štampala i prigodan vodič „Djeca na internetu“ za djecu, roditelje i nastavnike, koji je u funkciji preventivnog i edukativnog djelovanja, sa pozivom svima, da u slučaju bilo kakve sumnje na moguću zloupotrebu djeteta o tome kontaktiraju nadležne institucije.

UN Komitet za prava djeteta razmatrajući drugi, treći i četvrti kombinovani izvještaj Bosne i Hercegovine pozdravlja usvajanje Akcionog plana za unapređenje sistema za zaštitu djece od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja putem informacionih i komunikacionih tehnologija za period 2010-2012.godine, ali istovremeno izražava zabrinutost zbog:

- nedostatka okvira za prekograničnu saradnju za krivično gonjenje počilaca, kao i pomoć i zaštitu žrtava i svjedoka,
- vrste i dužine kazni za seksualno iskorištavanje i seksualno zlostavljanje, koji često nisu srazmjerni,
- neadekvatnih finansijskih resursa za sprovođenje ovog akcionog pana.

S tim u vezi Komitet preporučuje državi da:

- uspostavi odgovarajuće zakonske okvire kako bi se osiguralo efikasno gonjenje počilaca kao i pomoć i zaštita žrtvama i svjedocima,
- obezbjedi srazmjerne sankcije za počinioce seksualne eksploatacije djeteta i djela zlostavljanja, na čitavoj teritoriji,
- obezbijedi pružanje adekvatnih ljudskih, tehničkih i finansijskih sredstava za sprovođenje akcionog plana za unapređenje sistema za zaštitu djece od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja putem informacionih i komunikacionih tehnologija.

Dakle, iako je pravo djeteta na zaštitu od nasilja jasno definisano i Konvencijom o pravima djeteta, garantovano Ustavom Republike Srpske i zakonima koji uređuju ovu materiju, realnost na žalost pokazuje da je stvarnost za mnogu djecu potpuno drugačija i da je njihovo pravo na dostojanstvo, zdravlje, razvoj i vaspitanje ozbiljno ugroženo.

Pri tome je izostala jasna podjela odgovornosti nadležnih službi i institucija kako u postupanju tako i u prikupljanju podataka i njihovoj analizi. Takva situacija dobrim dijelom je posljedica izostanka jasno definisanih preventivnih programa i aktivnosti.

Pri tome je Ministarstvo unutrašnjih poslova u značajnoj mjeri doprinijelo, ne samo radom na pojedinačnim predmetima, već prije svega u preventivnim aktivnostima namijenjenim djeci i roditeljima, u prepoznavanju problema i mogućnostima zaštite djece u ovoj oblasti.

Imajući u vidu različite oblike nasilja nad djecom putem informaciono komunikacionih tehnologija i sve specifičnosti ovog vida nasilja među djecom i nad djecom, nesporno je da zaštita djece u ovoj oblasti istovremeno zahtijeva adekvatan normativni okvir, koji uključuje i definisane programe prevencije koji će uključiti sve subjekte zaštite, ali i edukaciju i djece i roditelja, i zaposlenih u institucijama koje rade sa djecom i institucijama koje imaju mandat postupati u zaštiti prava i interesa djece.

VII PREPORUKE

Imajući u vidu različite oblike nasilja nad djecom i putem informaciono komunikacionih tehnologija i posebno posljedice koje različiti oblici nasilja imaju na razvoj i odrastanje djeteta, a nakon sprovedenog istraživanja o eksploataciji djece na internetu, Ombudsman za djecu Republike Srpske smatra neophodnim:

1. Unapređenje efikasnosti pravnog sistema:
 - uskladiti zakone u različitim sektorima sa zahtjevima Konvencije za zaštitu djece u ovoj oblasti,
 - definisati programe prevencije u obrazovnom sistemu za zaštitu djece od različitih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, uključujući i nasilje putem informaciono komunikacionih tehnologija,
 - radi lakšeg razumijevanja i prepoznavanja problema, terminologiju prilagoditi našem jezičkom području,
2. Uspostaviti jasnu podjelu odgovornosti nadležnih službi i institucija u praćenju pojave, i faktora koji tome doprinose, njenom evidentiranju i analizi;
3. Osigurati multidisciplinarni pristup, stalnu i stvarnu saradnju svih subjekata zaštite u skladu sa mandatom utvrđenim zakonom, u prevenciji i edukaciji i djece i odraslih o rizicima interneta i zaštiti, te odgovornosti institucija za odgovarajuća postupanja;
4. Raditi na stalnoj edukaciji profesionalaca, koji rade s djecom i za djecu, o prednostima i rizicima korišćenja interneta i mobilnih telefona,
5. Kontinuirano i planski, u skladu sa definisanim programom prevencije, provoditi edukaciju djece u školama:
 - programi nenasilne komunikacije koji se rade u školama treba obavezno da uključe i edukaciju o nasilju na internetu,
 - časovi informatike treba obavezno da uključe edukaciju o odgovornom korišćenju interneta,
 - za učenike koji nemaju informatiku (niži razredi osnovne škole) ova tema treba da se obrađuje na časovima razredne nastave, prema unaprijed definisanom programu prilagođenom uzrastu djece,
6. Pitanje korišćenja interneta i mobilnih telefona aktuelizovati na roditeljskim sastancima na početku školske godine, te roditelje uputiti na podršku i pomoć nadležnih institucija:
 - jačati saradnju roditelja i škole o svim pitanjima ostvarivanja prava djeteta, uključujući i pitanja zaštite djeteta od nasilja putem informacionih i komunikacionih tehnologija prilagođenom uzrastu djece,

7. Osigurati djetetu pravo na slobodno vrijeme, igru i druženje, u kome će mu biti omogućeno da se ono ostvaruje u uslovima u kojima će djeca biti sigurna i zaštićena i u kojem će njihov najbolji interes biti prioritet.

8. Pokrenuti pitanje mogućnosti i uloge internet provajdera za dodatnom zaštitom djece u ovoj oblasti kroz odgovarajuće usluge, usvajanjem odgovarajućih pravila o zaštiti djece od zloupotreba i iskorištavanja putem informaciono komunikacionih tehnologija

9. Osigurati, nadzor u primjeni Protokola o postupanju u slučajevima nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja nad djecom.

Ombudsman za djecu

mr Nada Grahovac

